

Teresa WOLIŃSKA*

WSCHODNIE PATRIARCHATY WOBEC SPORU DOTYCZĄCEGO TYTUŁU „PATRIARCHA EKUMENICZNY”

Spór wokół używania przez biskupów Konstantynopola tytułu „patriarcha ekumeniczny”, który wybuchł w końcu VI w., był najpoważniejszym od chwili zakończenia schizmy Akacjusza (484-519) konfliktem między patriarchami Starego i Nowego Rzymu. Ze względu na swe znaczenie w dziejach Kościoła był już wielokrotnie omawiany i analizowany. W niniejszym artykule chcę przyjrzeć się jednemu z jego pobocznych aspektów, mianowicie podejmowanym przez papieża Grzegorza I Wielkiego (590-604) próbom pozyskania wsparcia ze strony patriarchów Aleksandrii i Antiochii.

Wspomniany konflikt był kolejną odsłoną toczonego od co najmniej dwu stuleci sporu o prymat w Kościele powszechnym, w którym stawką była realna władza, nie zaś jedynie pierwszeństwo honorowe¹. Z tego między innymi

---

* Dr hab. Teresa Wolińska, prof. UŁ – profesor nadzwyczajny w Katedrze Historii Bizancjum w Instytucie Historii na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego; e-mail: t.wolinska@wp.pl.

¹ Problem ten był przedmiotem mojego artykułu: T. Wolińska, *Spór o tytuł patriarchy ekumenicznej pomiędzy papieżem Grzegorzem Wielkim a biskupami Konstantynopola w świetle walki o prymat w Kościele powszechnym*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Historica” 48 (1993) 95-126. Tam czytelnik znajdzie literaturę odnoszącą się do omawianego zagadnienia. Ponadto z prac, do których udało mi się dotrzeć już po opublikowaniu artykułu warto wymienić: H. Grisar, *Der römische Primat nach der Lehre und der Regierung Praxis Gregors des Grossen*, ZThK 3 (1879) 665-693; S. Vaillhé, *Saint Grégoire le Grand et le titre de patriarche oecuménique*, EO11 (1908) 161-171; E. Stein, *Le développement du pouvoir patriarcal du siège de Constantinople jusqu'au concile de Chalcédoine*, „Le Monde Slave” NS 3 (1926) nr 4, 80-108; M. Maccarrone, *La dottrina del primato papale del IV al VIII secolo nelle relazioni con le Chiese Orientali*, w: *Le Chiese nei regni dell'Europa occidentale e i loro rapporti con Roma sino all'800*, Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 7/2, II, Spoleto 1960, 633-888; D.T. Strotmann, *L'évêque dans la tradition orientale*, w: *L'épiscopat et l'Église universelle*, dir. Y. Congar – B.D. Depuy, préface de A.M. Charue, Unam Sanctam 39, Paris 1962, 314-322; A. Tuillier, *Le sens d'adjectif οἰκουμενικός dans la tradition patristique et dans la tradition byzantine*, StPatr 7 (1966) 413-424; R. Potz, *Patriarch und Synode in Konstantinopel: das Verfassungsrecht des ökumenischen Patriarchates*, Kirche und Recht 10, Wien 1971; L. Magi, *La Sede Romana nella corrispondenza degli imperatori e patriarchi bizantini (IV-VII sec.)*, Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique 57, Louvain 1972; M. Sotomayor, *El rechazo radical del titulo de „papa universal” por parte de Gregorio Magno*, w: *Dalla Chiesa antiqua alla Chiesa moderna*,

powodu został przeniesiony także na forum polityczne i położył się cieniem na stosunkach Grzegorza I Wielkiego z cesarzem Maurycjuszem (582-602). Chociaż początkowo rywalizacja o prymat koncentrowała się głównie na Wschodzie, angażując patriarchów Aleksandrii i Konstantynopola, w miarę upływu czasu ciężar sporu przenosił się na linię Rzym-Konstantynopol². Zderzyły się wówczas dwie konkurencyjne koncepcje organizacji Kościoła.

Stojąc na stanowisku plenitudo potestatis papieże konsekwentnie budowali ideę Kościoła powszechnego, sformułowaną przez św. Cypriana (200/210-258)³. Ten ostatni co prawda, przy całym szacunku dla Stolicy Apostolskiej, wykluczał podporządkowanie jednego biskupa innemu i sprzeciwił się ingerencji papieża w sprawy swej diecezji⁴, lecz samo wprowadzenie idei Kościoła powszechnego implikowało konieczność istnienia nad nim jakiejś władzy. Rzym pretendował do niej od początku, rozszerzając zakres swych wpływów i autorytetu, preferując rozstrzyganie spraw dotyczących Kościoła przez synod rzymski lub italski⁵, formułując teorię dwu władz, świeckiej i duchownej, z których ta druga była jeśli nie nadrzędna, to w każdym razie bardziej godna szacunku. Papieże uważali się za najwyższy autorytet w sprawach wiary i żą-

---

Miscellanea per il Cinquantesimo della Facoltà di Storia Ecclesiastica della Pontificia Università Gregoriana, a cura di M. Fois – V. Monachino – F. Litva, *Miscellanea Historiae Pontificiae* 50, Roma 1983, 57-77. Z prac bardziej ogólnych warto wymienić: C.M. Patrono, *Dei conflitti tra imperatore Maurizio Tiberio e il papa Gregorio Magno*, „Rivista di Storia Antica” NS 13 (1909) 47-83 i 169-188, spec. 178-188; E.F. Fisher, *Gregor der Grosse und Byzanz*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung” 36 (1950) 15-144; J.H. Richards, *Il console di Dio. La vita e i tempi di Gregorio Magno*, trad. di R. Aiazzi, Firenze 1984, 310-325; I.G. Coman, *Grégoire le Grand et les Églises illyro-thraco-daco-romains*, w: *Grégoire le Grand* (Chantilly, Centre culturel Les Fontaines, 15-19 septembre 1982,) actes publiés par J. Fontaine – R. Gillet – S. Pellistrandi, *Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique* 612, Paris 1986, 99-103; zob. też M. Le Quien, *Oriens Christianus*, t. 1, Paris 1740 (Reprint: Graz 1958), 67-94.

² Problem hierarchii stolic biskupich i walki o prymat ma ogromną literaturę. W tym miejscu wymienić warto kilka podstawowych pozycji, w których czytelnik znajdzie dalsze odwołania bibliograficzne, por. M. Maccarrone, *Vicarius Christi. Storia del titolo papale*, Lateranum NS 18/1-4, Romae 1952; tenże, *La dottrina del primato papale*, s. 633-742; *Il primato del vescovo di Roma nel primo millennio: ricerche e testimonianze*, Atti del Symposium storico-teologico (Roma, 9-13 ottobre 1989), a cura di M. Maccarrone, Pontificio Comitato di Scienze Storiche. Atti e Documenti 4, Città del Vaticano 1991; M. Maccarrone, „Sedes Apostolica – vicarius Petri”. *La perpetuità del primato di Pietro nella sede e nel vescovo di Roma (secoli III-VIII)*, w: *Il primato del vescovo di Roma nel primo millennio*, s. 275-362; zob. też E. Przekop, *Wschodnie patriarchaty starożytne (IV-X w.)*, Warszawa 1984; F. Dvornik, *Bizancjum a prymat Rzymu*, tłum. M. Radożycka, Warszawa 1985; H.J. Widuch, *Konstantynopol stolicą ekumenicznego patriarchatu (325-870)*, *Studia z Prawa Kościelnego* 1, Katowice 1988.

³ Por. P.T. Camelot, *St. Cyprien et la primauté*, „Istina” 4 (1957) 421-434; N. Afanassieff, *La doctrine de la primauté*, „Istina” 4 (1957) 403-404; Dvornik, *Bizancjum*, s. 31.

⁴ Por. Camelot, *St. Cyprien et la primauté*, s. 425-434.

⁵ Por. D.H. Marot, *Les conciles romains de IVe et Ve siècles et le développement de la primauté*, „Istina” 4 (1957) 435-462.

dali prawa przyjmowania apelacji od wyroków innych patriarchów. Co równie ważne, w opinii Rzymu istniały tylko trzy prawdziwe patriarchaty, mające apostołskie pochodzenie⁶.

Tej koncepcji przeciwstawiono na Wschodzie teorię pentarchii, zgodnie z którą o sprawach Kościoła winno decydować kolegium pięciu równych sobie patriarchów, przy zachowaniu honorowego pierwszeństwa biskupa Rzymu⁷. W Bizancjum nigdy nie przyznawano żadnemu biskupowi władzy nad Kościołem, jako całością⁸. Chociaż zarówno cesarze, jak i patriarchowie nowej stolicy gotowi byli zaakceptować honorowe pierwszeństwo Starego Rzymu (na nim wszak był wzorowany prymat Konstantynopola na Wschodzie⁹), nie oznaczało to gotowości do uznania prawa papieża do ingerowania bezpośrednio w sprawy wschodnich patriarchatów¹⁰. Podkreślano, że decyzje w sprawie credo mogą być podejmowane jedynie przez sobór. Tym samym rosnące aspiracje papieża do kierowania Kościołem napotykały zapórę w postaci potężniejących wpływów biskupów stolicy cesarstwa.

Starcie biskupów Starego i Nowego Rzymu było pośrednio spowodowane wzrostem znaczenia tych dwu stolic patriarchalnych przy jednoczesnym osłabieniu pozycji pozostałych. Nie ma potrzeby szczegółowego omawiania w tym miejscu powodów takiej ewolucji. Wystarczy wskazać kilka podstawowych przyczyn. Z punktu widzenia biskupów Konstantynopola zasadnicze znaczenie miał polityczny awans miasta. Od chwili, gdy cesarze osiedli nad Bosforem, zaczęli być osobiście zainteresowani zrównaniem swej stolicy z dawną¹¹. Dlatego popierali dążenia „swoich” biskupów do uzyskania takich samych praw, jakie mieli rzymscy pontyfikowie. Nie bez znaczenia było i to, że władcy pragnęli mieć na tronie biskupim zaufanych ludzi, bowiem ci sta-

⁶ Teoria ta, sformułowana w 382 r., była ahisteryczna, por. R. Vancourt, *Patriarchats*, DThC X/2 2269; Przekop, *Wschodnie patriarchaty starożytnie*, s. 56. 67-68.

⁷ Por. Vancourt, *Patriarchats*, kol. 2269-2280; Y. Congar, *La collegialité de l'épiscopat et la Primauté de l'évêque de Rome*, „*Angelicum*” 47 (1970) 411-412; Maxime de Sardes, *Le patriarcat oecuménique dans l'Église orthodoxe: étude historique et canonique*, trad. du grec par J. Touraille, *Théologie Historique* 32, Paris 1975, 56-58; Przekop, *Wschodnie patriarchaty starożytnie*, s. 56. 67-68.

⁸ Por. V.T. Istavridis, *Prerogatives of the Byzantine Patriarchate in Relation with Other Patriarchates*, OCA 181, Rome 1968, 48; C. Dagens, *L'Église universelle et le monde oriental chez saint Grégoire le Grand*, „*Istina*” 20 (1975) 471.

⁹ Podkreślano, że nowa stolica stanowi jedność z dawną, por. Maxime de Sardes, *Le patriarcat oecuménique dans l'Église orthodoxe*, s. 257.

¹⁰ Por. D. Stiernon, *Interprétations, résistances et opposition en Orient*, w: *Il primato del vescovo di Roma nel primo millennio*, s. 661-705.

¹¹ Na temat szybkiego wzrostu pozycji Konstantynopola, por. Widuch, *Konstantynopol*, passim; zob. też T. Tarducci, *Storia di San Gregorio Magno e il suo tempo*, Roma 1909, 227; H.H. Howorth, *Saint Gregory the Great*, London 1912, 40; H. Grisar, *San Gregorio Magno (590-604)*, trad. da tedesco di A. de Santi, Roma 1928, 76; J.C. Besse, *La suprématie romaine dans la collection Anselmo dedicata*, „*L'Année Canonique*” 8 (1963) 67-70; Istavridis, *Prerogatives of the Byzantine Patriarchate*, s. 43-50; Maxime de Sardes, *Le patriarcat oecuménique dans l'Église orthodoxe*, s. 98, 117 i 134.

wali się ich ważnymi współpracownikami i doradcami. Dzięki temu biskupi Konstantynopola, jeśli tylko wykazywali się dostateczną energią i zręcznością, mogli w poważnym stopniu wpływać na decyzje cesarskie, a ich opinie zaczęły się liczyć nie tylko w sprawach Kościoła¹². Jako stolica cesarstwa Konstantynopol miał też siły i środki, by prowadzić akcje chrystianizacyjne i brać pod opiekę chrześcijan w innych krajach. Pozwalało to na rozszerzenie wpływów poza własną diecezję. Stolica mogła też wyciągnąć profity z faktu, że znaczne obszary na Wschodzie (Azja, Pont, Tracja) nie były, w świetle postanowień nicejskich, podporządkowane żadnemu z patriarchów. Ich ówczesny status jest sprawą sporną¹³, ale z punktu widzenia niniejszego artykułu istotne jest to, że właśnie te obszary znalazły się w 451 r. w granicach patriarchatu konstantynopolitańskiego¹⁴.

Awans Konstantynopola znalazł odzwierciedlenie w decyzjach soborów. Już w 381 r. jego biskup otrzymał pierwszeństwo na Wschodzie¹⁵. Jeszcze silniejszemu wzmocnieniu pozycja Konstantynopola uległa wskutek decyzji soboru w Chalcedonie (451)¹⁶.

Równocześnie z awansem patriarchów konstantynopolitańskich postępowało, chociaż z całkiem innych powodów, wzmocnianie pozycji ich rzymskich konkurentów. Dla wzrostu wpływów tych ostatnich zasadnicze znaczenie miał fakt, że na Zachodzie byli oni jedynymi patriarchami. Przeniesienie centrum państwa na Wschód dało im większą niezależność od cesarzy i umożliwiło odgrywanie roli ważnych osobistości politycznych¹⁷. Sytuację tę wykorzystali wybitni biskupi, w szczególności Leon I (440-461) i Grzegorz I Wielki, którzy na swą korzyść umieli obrócić także najazdy barbarzyńskie.

Papieże nie akceptowali postanowień Soboru Konstantynopolitańskiego z 381 r., widząc w nich pogwałcenie porządku ustalonego w Nicei przez wysunięcie Konstantynopola przed Aleksandrię¹⁸. Jeszcze bardziej stanowczo

¹² Por. Maxime de Sardes, *Le patriarcat oecuménique dans l'Église orthodoxe*, s. 111-112.

¹³ Por. tamże, s. 83-85. 127-128.

¹⁴ Por. E. Przekop, *Zarys historyczny instytucji patriarchatu w Kościele wschodnim w pierwszym tysiącleciu*, PK 16 (1973) 50-66; tenże, *Wschodnie patriarchy starożytne*, s. 31-35; Widuch, *Konstantynopol*, s. 46-55.

¹⁵ Chodzi o 3. kanon Soboru Konstantynopolitańskiego I z 381 roku, por. *Concilium Chalcedonense* (451) can. 3, DSP I 72; zob. też P.I. Panagiōtákos, *Ho oikoumenikos patriarchikos thronos tēs Kōnstantinoupoleōs: ekklēsiastikē kai politikē thesis* (*Le siège oecuménique. Le trône oecuménique de Constantinople*), Athēnai 1948, 21.

¹⁶ Por. *Concilium Chalcedonense* (451) can 28, DSP I 250.

¹⁷ Por. Howorth, *Saint Gregory the Great*, s. 40.

¹⁸ Postanowiono wówczas, że biskup Konstantynopola, jako biskup Nowego Rzymu, powinien mieć pierwszeństwo po biskupie Rzymu, por. *Concilium Constantinopolitanum* (381) can. 2, DSP I 70-73; zob. Marot, *Les conciles romains de IVe et Ve siècles*, s. 453-454; E. Wipszycka, *Wstęp*, w: Ewagriusz Scholastyk, *Historia Kościoła*, tłum. S. Kazikowski, Warszawa 1990, s. LV. R. Vancourt (*Patriarchats*, kol. 2263) podkreśla, że Rzym nigdy nie uznał 3. kanonu. Nieco inna jest opinia F. Dvornika (*Constantinople and Rome*, w: *The Cambridge Medieval History*, IV: *The*

sprzeciwiali się uchwalonemu pod nieobecność swych legatów 28 kanonowi soboru chalcedońskiego¹⁹. Tak ostra reakcja była spowodowana obawami, że rosnące wpływy Konstantynopola zagrożą prymatowi Stolicy Apostolskiej.

Od IV w. Rzym musiał szukać potwierdzenia swych praw do pierwszeństwa w czynnikach niezwiązanych z pozycją polityczną miasta. Papieże zwalczali zasadę akomodacji, która po 476 r. była już dla ich stolicy ewidentnie niekorzystna. Wykorzystując fakt, że Rzym był jedynym miastem na Zachodzie, mogącym chlubić się faktem, że tu działał i umarł św. Piotr, intensywnie rozwijali ideę Piotrową, podkreślając apostolskie pochodzenie swej stolicy²⁰. Leon I sformułował zasadę sukcesji, wykorzystując argumenty prawne i przemyślenia swych poprzedników, między innymi wprowadzony przez Damazego I (366-384) termin *haeres*²¹. Rozwinął myśl o kontynuacji władzy Piotra przez jego następców – biskupów Rzymu i podkreślał, że chociaż Konstantynopol jest stolicą cesarstwa, musi się zadowolić tylko tym, podczas gdy Rzym ma za sobą tradycję apostolską²². W walce z konkurenta-

---

Byzantine Empire, part 1: *Byzantium and its Neighbours*, ed. by J.M. Hussey, Cambridge 1966, 432-433; tenże, *Bizancjum*, s. 33. 45-49), który uważa, że mimo początkowego sprzeciwu, biskupi Rzymu w końcu milcząc pogodzili się z postanowieniami soboru w Konstantynopolu i dopiero w 451 r. zaczęli stanowczo protestować przeciwko nadaniu swym rywalom jurysdykcji nad trzema prowincjami.

¹⁹ Tekst kanonu, por. DSP I 250-253. Na temat znaczenia uchwał soboru dla pozycji Konstantynopola, zob. Th. Owen Martin, *The Twenty-Eight Canon of Chalcedon: A Background Note*, w: *Das Konzil von Chalkedon. Geschichte und Gegenwart*, Bd. 2: *Entscheidung um Chalkedon*, hrsg. von A. Grillmeier – H. Bacht, Würzburg 1979⁵, 433-458; E. Herman, *Chalkedon und die Ausgestaltung des konstantinopolitanischen Primats*, w: *Das Konzil von Chalkedon*, Bd. 2, s. 459-490.

²⁰ Pierwsza wzmianka o apostolskim pochodzeniu biskupstwa rzymskiego pochodzi od Tertuliana (ok. 150-220), por. Dvornik, *Bizancjum*, s. 30. Ideę prymatu rzymskiego rozwijali liczni papieże, m.in. Damazy I, Bonifacy I (418-422), Leon Wielki, Gelazy I (492-496). Por. list Gelazego do Anastazjusza (Gelasius, *Ep. 12 ad imperatorem Anastasium*, w: *Epistolae Romanorum Pontificum genuinae et quae ad eos scriptae sunt a S. Hilario usque ad Pelagium II*, t. 1: *A S. Hilario usque ad S. Hormisdam: ann. 461-523*, recensuit et edidit A. Thiel, Brunsvigae 1868 [Reprint: Hildesheim 1974 i 2004], 349-354). Por. też P. Batiffol, *Papa, sedes apostolica, apostolatus*, RivAC 5 (1925) 99-116; E. Caspar, *Primatus Petri: eine philologisch-historische Untersuchung über die Ursprünge der Primatslehre*, Weimar 1927, passim; G. Glez, *Primauté du pape*, DThC XIII/1, 288; P. Batiffol, *Cathedra Petri: études d'histoire ancienne de l'Église*, Unam sanctam 4, Paris 1938, 24-31. 34. 67-70; F.M. Devailly, *Notes sur l'histoire de l'adjectif Apostolique*, MSR 5 (1948) 141-152; F. Dvornik, *Pope Gelasius and emperor Anastasius I*, BZ 44 (1951) 111-116; Maccarrone, *Vicarius Christi*, s. 11-67; M. Deanesly, *A History of Early Medieval Europe: from 476 to 911*, Methuen's History of Medieval and Modern Europe 1, New York 1956, 172-173; Afanassieff, *La doctrine de la primauté*, s. 413-415; W. Ullmann, *Leo I and the Theme of the Papal Primacy*, JTS 11 (1960) 25-51; J.M. Moynihan, *Papal Immunity and Liability in the Writings of the Medieval Canonists*, Analecta Gregoriana 120. Series Facultatis Iuris Canonici, sectio B 9, Roma 1961, passim; H. Rahner, *Kościół i państwo we wczesnym chrześcijaństwie*, tłum. M. Radożycka – J. Radożycki, Warszawa 1986, 137.

²¹ Por. Ullmann, *Leo I and the Theme of the Papal Primacy*, s. 30-31.

²² Por. J. Pargoire, *L'Église byzantine de 527 à 847*, Bibliothèque de l'Enseignement de l'histoire Ecclésiastique, Paris 1923³, 48.

mi znad Bosforu papieże wykorzystywali także fakt zbytniego uzależnienia tych pierwszych od władzy cesarskiej. Sprzeciwiali się samowolnej ingerencji władców w sprawę Kościoła i zrywali kontakty z biskupami, którzy się tej woli podporządkowywali²³.

Zwalczając ambicje patriarchów Konstantynopola biskupi Rzymu posuwali się niekiedy aż do nierealnego żądania ponownego podporządkowania ich Heraklei Trackiej²⁴. Początkowo mogli w tej sprawie liczyć na wsparcie biskupów aleksandryjskich. Znamienny był fakt, że za sprawą Teofila (385-412), patriarchy aleksandryjskiego, Paweł, biskup Heraklei, przewodniczył synodowi „Pod Dębem”, mającemu sędzić Jana Chryzostoma (ok. 350-407)²⁵.

Wysiłki papieży nie mogły jednak zahamować wzrostu znaczenia patriarchów Konstantynopola, mających poparcie cesarzy. Dzięki niemu, a także szerokiej akcji chrystianizacyjnej, zwycięstwu w walce o prymat z Aleksandrią oraz rozwojowi kultu apostoła Andrzeja, Konstantynopol uzyskał jeśli nie *de iure*, to *de facto* uznanie autonomii Kościoła na Wschodzie i zmniejszenie liczby ingerencji papieskich na tym obszarze. W ten sposób jego biskupi zrealizowali część obszernego programu, którego posiadanie przypisuje im John B. Bury (1861-1927)²⁶.

Kolejnym miało być uznanie ekumeniczności patriarchatu konstantynopolitańskiego. Chociaż, jak zauważył słusznie Daniel Stiernon (ur. 1942), używanie przez episkopat bizantyński i kancelarię patriarchy tytułu „ekumeniczny” nie miało być w zamiśle polemiką z rzymską ideą prymatu²⁷, spór wokół niego jest postrzegany jako kolejna odsłona walki o przywództwo w Kościele powszechnym. Jego apogeum przypadło na przełom VI i VII wieku.

Przedstawmy na początku osoby dramatu. Postać papieża jest bardzo dobrze znana²⁸. Grzegorz I Wielki, potomek znacznego rodu rzymskie-

²³ Por. Wipszycka, *Wstęp*, s. LIX. Przykładem takiego zachowania może być schizma Akacjusza.

²⁴ Por. Dvornik, *Bizancjum*, s. 43.

²⁵ Por. Photius, *Bibliotheca*, cod. 59, ed. R. Henry: Photius, *Bibliothèque*, I, Paris 1959, 57 (19a 30 - 19b 14) tłum. O. Jurewicz: Focjusz, *Biblioteka*, I, Warszawa 1986, 46).

²⁶ Por. J.B. Bury, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene* (395 A.D. to 800 A.D.), I, London 1889 (reprint: Amsterdam 1966), 85. Na temat zakresu swobód Wschodu, por. E. Przekop, *Rzym a katolickie patriarchaty Wschodu w pierwszym tysiącleciu*, PK 17 (1974) 207-226; tenże, *Wschodnie patriarchaty starożytne*, s. 73-85; Widuch, *Konstantynopol*, s. 66-93. Zdaniem E. Przekopa (*Wschodnie patriarchaty starożytne*, s. 56) Rzym nie wątpił, że prawa i przywileje Konstantynopola mają swe źródło w dawnej tradycji.

²⁷ Por. Stiernon, *Interprétations, résistances et opposition en Orient*, s. 671.

²⁸ Zawdzięczamy to między innymi licznym listom papieskim, których zachowało się ponad 800. Oceny rzeczywistych rozmiarów korespondencji papieskiej próbował dokonać R.A. Markus (*Grzegorz Wielki*, tłum. P. Nehring, Warszawa 2003, 244-253). Zachowane listy doczekały się kilku wydań: Gregorius Magnus, *Registrum epistularum*, ed. D.L. Nordberg, CCL 140-140a, Turnholti 1982 (z tego wydania korzystam w niniejszym artykule). Można też korzystać z wydania P. Evalda – L.M. Hartmanna: Gregorius I Papa, *Registrum epistularum*, Bd. 1-2, MGH Epistolae 1-2, Berolini 1957². Jeśli w tekście zamieszczam cytaty z listów papieskich po polsku, czerpię je z przekładu do-

go²⁹, po okresie służby w administracji państwowej³⁰ związał swe losy z Kościołem. Nie wiemy jakie powody skłoniły go do porzucenia kariery cywilnej, przekazania po śmierci ojca znacznych posiadłości ziemskich Kościołowi i zamieszkania w jednym z ufundowanych przez siebie klasztorów, mieszczącym się przy *Clivus Scauri* w Rzymie³¹. Wbrew świadectwu samego Grzegorza czas spędzony w klasztorze nie był jedynie okresem kontemplacji i umartwień. Świadczy o tym fakt wybrania go przez papieża Pelagiusza II (579-590) na stałego przedstawiciela Stolicy Apostolskiej w Konstantynopolu. Funkcję tę sprawował Grzegorz przez minimum sześć lat (ok. 579-585)³². Po

---

konanego przez J. Czuję: Grzegorz Wielki, *Listy*, I-IV, Warszawa 1954-1955. Literatura poświęcona Grzegorzowi jest ogromna. Bibliografię dotyczącą postaci papieża i różnorodnych aspektów jego działalności zebrał R. Godding, *Bibliografia di Gregorio Magno (1890/1989)*, Roma 1990.

²⁹ Na temat pochodzenia i koligacji rodzinnych Grzegorza, por. Gregorius Magnus, *Homiliae in Evangelia* 38, 367-435, CCL 141, 374-376; *Inscriptiones christianae urbis Romae septimo saeculo antiquiores*, I, ed. I.B. de Rossi, Romae 1861 (Reprint: Romae 1962), 366-367. 372-373; Gregorius Turonensis, *Historia Francorum* X 1, MGH Scriptorum Rerum Merovingicarum I/1 406, 25-407, 13; Joannes Diaconus, *Sancti Gregorii Magni Vita* I 1, PL 75, 65A; Paulus Diaconus, *Vita beatissimi Gregorii papae urbis Romae* I, ed. H. Grisar, ZKTh 11 (1887) 162-173; tutaj s. 162-163; Beda Venerabilis, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* I 23, 1, 3-6, SCh 489, 192; II 1, 1, 1-4, SCh 489, 268. Na ogół uczeni przyjmują, że Grzegorz wywodził się z Anicjuszy, por. Tarducci, *Storia di San Gregorio Magno*, s. 9; Howorth, *Saint Gregory the Great*, s. 1-6; J. Czuj, *Papież Grzegorz Wielki*, Warszawa 1948, 7. Inni wszakże słusznie podkreślają, że nie ma na to dowodów, por. R. Gillet, *Grégoire le Grand*, DSp VI 872; F.K. Lukman, *Gregorij Veliki in njegova doba*, Celje 1980, 17; C.E. Straw, *Gregory the Great. Perfection in Imperfection*, The Transformation of the Classical Heritage 14, Berkeley 1988, 4; S. Boesch Gajano, *Gregorio Magno. Alle origini del Medioevo*, Sacro/Santo, NS 8, Roma 2004, 21-25.

³⁰ Ok. 570 lub 572 r. za panowania Justyna II objął on w Rzymie funkcję prefekta miasta lub pretora. Sam Grzegorz pisze (*Registrum epistularum* IV 2, 11, CCL 140, 218, tłum. Czuj, II, s. 7), że był pretorem. Jan Diakon (ok. 825-880) w *Sancti Gregorii Magni Vita* I 4, PL 75, 64B powtarza tę informację. Prefekturę przypisuje mu *Codex Cassinensis*, por. Tarducci, *Storia di San Gregorio Magno*, s. 17. Wobec braku jasności w źródłach uczeni nie są zgodni co do tego, jaki urząd sprawował Grzegorz. Również czas objęcia przez Grzegorza wspomnianego urzędu nie jest pewny. Stało się to ok. 570 lub 572 roku. C.E. Straw (*Gregory the Great*, s. 5) sądzi, że następcą Grzegorza na stanowisku prefekta miasta był jego brat, Palatyn.

³¹ Por. Joannes Diaconus, *Sancti Gregorii Magni Vita* I 5-6, PL 75, 65A-B; Paulus Diaconus, *Vita beatissimi Gregorii papae urbis Romae* II-V, ed. Grisar, s. 163-164. Porzucenie przez Grzegorza kariery cywilnej C. Dagens (*La „Conversion” de saint Grégoire le Grand*, REAug 15:1968, 149) datuje na rok 573, a C.E. Straw (*Gregory the Great*, s. 5) na rok 574. Osobną kwestią jest, czy Grzegorz został mnichem, czy tylko żył jak mnich w założonym przez siebie klasztorze. Na ten temat, por. T. Wolińska, *Stosunki papieża Grzegorza Wielkiego z dworem cesarskim i administracją bizantyjską*, Piotrków Trybunalski 1998, 22, nota 10 oraz s. 35 – tam dalsza literatura.

³² Szerzej na temat tej misji papieża i pełnionej przezeń funkcji, por. Wolińska, *Stosunki*, s. 45-76; też, *Gregory in Constantinople as a Responsalis of Pope Pelagius II*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 56 (1996) 113-136; zob. też Fisher, *Gregor der Grosse und Byzanz*, passim; J. Herrin, *The Formation of Christendom*, Oxford 1987, 157-161; Boesch Gajano, *Gregorio Magno*, s. 37-52.

śmierci Pelagiusza w 590 r. okazał się jedynym kandydatem na jego miejsce. Ludność Rzymu chciała go na swego pasterza i nie odstąpiła od wyboru pomimo początkowej odmowy elekta³³. Również cesarz Maurycjusz bez zastrzeżeń zaaprobował jego kandydaturę i przysłał zgodę na konsekrację, która odbyła się 3 września 590 roku³⁴.

Rywalami Grzegorza Wielkiego byli dwaj kolejni patriarchowie Konstantynopola, Jan IV (582-595), zwany Postnikiem (*Ieiunator*) i Cyriak II (596-606). Pierwszy z wymienionych³⁵ urodził się w Konstantynopolu w rodzinie rzemieślniczej i pracował w młodości jako rzeźbiarz³⁶. Za patriarchatu Jana III Scholastyka (565-577) został diakonem Hagia Sophia³⁷. Następnie jako *sakellarios* reprezentował patriarchę wobec klasztorów. Zajmował się zarówno sprawami dyscypliny, jak i finansami, co pozwoliło mu wszechstronnie poznać życie mnichów i mniszek. Za Eutychiusza (Eutychesa) I (577-582),

³³ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* I 26, 6-11, CCL 140, 34, tłum. Czuj, I, s. 49; Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* III 24, MGH Scriptorum Rerum Longobardicarum et Italicarum 105, 4-5, tłum. I. Lewandowski, Warszawa 1995, 251-252.

³⁴ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* I 5, 67-69, CCL 140, 7, tłum. Czuj, I, s. 7; tenże, *Registrum epistularum* I 26, 1-11, CCL 140, 34, tłum. Czuj, I, s. 49. W tym ostatnim uzasadniał przyjęcie przez siebie wyboru na papieża wolą władcy.

³⁵ Na temat postaci Jana Postnika, por. Nicephorus Callistus Xanthopoulos, HE XVII 36, PG 147, 313B; XVIII 26, PG 147, 380A; XVIII 34, PG 147, 396B-D; tenże, *Enarratio de episcopis Byzantii et de patriarchis omnibus Constantinopolitanis*, PG 147, 456D; Joannes Ephesusinus, *Historia ecclesiastica pars tertia* III 39, CSCO 106 (Scriptores Syri 55) [interpretatio latina], 128, 17-23; V 1, CSCO 106, 192, 1-10; *Chronologia consularis et caesarea Romanorum et pontificia Judaeorum* PL 127, 792B; Paulus Diaconus, *Historia miscellanea* XVII, PL 95, 1008C; Anastasius Bibliothecarius, *Interpretatio Chronologiae Sancti Nicephori*, PL 129, 547A; Isidorus Hispalensis, *De viris illustribus* 26, ed. Merino, s. 147-148; Joannes Zonaras, *Epitome historiarum* XIV 11, 15, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae [= CSHB] 38, s. 181, 1-5; XIV 11, 24, CSHB 38, s. 182, 10-13; XIV 12, 1, CSHB 38, s. 183, 1-2; XIV 12, 47, CSHB 38, s. 189, 11-13; XIV 13, 1, CSHB 38, s. 191, 5-8; Georgius Cedrenus, *Historiarum compendium*, CSHB 4/1, 690, 10-12; tamże 4/1, 691, 3-5 i 14-15; tamże 4/1, 695, 16-18; Theophylactus Simocatta, *Historiae* I 1, 2-3 (31B), ed. C. de Boor, Lipsiae 1887, s. 39, 2-12; I 10, 1-12 (52B-53B), ed. Boor, s. 57, 4-59, 5; I 11, 16-21 (56B-57B), ed. Boor, s. 61, 16-62, 14; VII 6, 1-5 (279B-280B), ed. Boor, s. 254, 21 - 255, 12. Spośród opracowań warto wymienić: И. Андреев, *Константинопольские патриархи от времени Халкидонского собора до Фотия*, Сергиев Посад 1895, 25-281; R. Janin, *Jean IV*, DThC VIII/1 828-829; P. Goubert, *Patriarches d'Antioche et d'Alexandrie contemporains de S. Grégoire le Grand*, REB 25 (1967) 74-76; zob. też M. Le Quien, *Oriens Christianus*, I, kol. 226; V. Grumel, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, I: *Les actes des patriarches*, fasc. 1: *Les regestes de 381 à 715*, Le Patriarcat Byzantin I 1/1, Constantinople 1932, 104-111.

³⁶ Jest też tradycja, przypisująca mu pochodzenie z Kapadocji, co wynika z tekstu Sofroniusza, streszczonego przez Focjusza (*Bibliotheca*, cod. 231, ed. Henry, V, s. 66 (287a 18-20), tłum. Jurewicz, III, s. 165). Por. Isidorus Hispalensis, *Liber de viris illustribus*, XXVI 2, ed. Merino, s. 147: „natione Cappadox”.

³⁷ Por. Theophanes, *Chronographia* 6074, CSHB 34/1, s. 387, 9-12; Georgius Cedrenus, *Historiarum compendium*, CSHB 4/1, s. 690, 11-12; Андреев, *Константинопольские патриархи*, s. 258.

który odzyskał tron patriarszy po śmierci Jana III, był już wpływową osobą w Konstantynopolu. Po jego śmierci został, z poparciem cesarza Tyberiusza II (578-582) patriarchą stolicy. Stanowisko i wpływy zachował za następnego władcy, Maurycjusza. Chociaż przypisuje mu się autorstwo kilku dzieł³⁸, nie był wielkim teologiem, natomiast zasłynął ascetycznym stylem życia (był wegetarianinem, nie pił wina) i hojnością wobec ubogich³⁹. Przeciwnicy zarzucali mu zbytnią łagodność wobec monofizytów⁴⁰. Bez wątplenia miał wpływ na decyzje cesarza, nie bezwzględny jednak, o czym świadczy fakt, że Maurycjusz nie posłuchał jego rady w sprawie postępowania wobec Chosroesa II Parwiza (590-628)⁴¹.

Jego następcą, Cyriak⁴², był człowiekiem powszechnie szanowanym, wyróżniającym się pobożnością i dostojnością. Zanim został biskupem

³⁸ Por. *Iuris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, II: *A VI ad IX saeculum*, iussu Pii IX Pont. Max. curante I.B. Pitra, Romae 1868, 222-237 (pisma Jana Postnika).

³⁹ Por. Joannes Niciensis, *Chronica* 96, 10, transl. R.H. Charles: *The Chronicle of John, bishop of Nikiou*, Oxford 1916; Joannes Ephesinus, *Historia ecclesiastica pars tertia* III 39, CSCO 106, s. 128, 22; Андреев, *Константинопольские патриархи*, s. 259. Również Grzegorz, który poznał go w czasie swego pobytu w Konstantynopolu, miał o nim wówczas jak najlepsze zdanie – Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 41, 102-106, CCL 140, 324, tłum. Czuj, II, s. 115-116; V 44, 6-7. 9-10. 206-208, CCL 140, 329. 336, tłum. Czuj, II, s. 121. 127). Papież podkreślał, że Jan nie pragnął wówczas władzy biskupiej, tenże, *Registrum epistularum* I 4, 4-5, CCL 140, 4, tłum. Czuj, I, s. 4; V 44, 6-7. 9-10, CCL 140, 329, tłum. Czuj, II, s. 121.

⁴⁰ Według Jana z Efezu (*Historia ecclesiastica pars tertia* V 15, CSCO 106, s. 200, 24-201, 21; V 21, CSCO 106, s. 205, 24 - 206, 29) protestował przeciw zbyt surowym prześladowaniom. Był zwolennikiem tezy, że lepiej walczyć z barbarzyńcami, niż własnymi poddanymi (tamże III 12, CSCO 106, s. 102, 1-2: „Bella barbarorum nobis sufficiunt, bella cum nostris noli in nos inducere”). Szerzej, por. W.H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement: chapters in the History of the Church in the fifth and six centuries*, Cambridge 1972, 332; Андреев, *Константинопольские патриархи*, s. 260-261. Jako jedyny miał odmówić przyjęcia podarunków od patriarchy Antiochii, Grzegorza (Joannes Ephesinus, *Historia ecclesiastica pars tertia* V 17, CSCO 106, s. 202, 20-27). Jednak Jan z Nikiu (VII/VIII w.; *Chronica* 98, 1-13, spec. 11) ukazuje go w nieco innym świetle, gdy patriarcha rzucił na szalę cały swój autorytet, by doprowadzić do spalenia żywcem maga Paulina. Również Teofilakt Symokatta (VI/VII w.; *Historiae* I 11, 14-21 [55B-56B], ed. Boor, s. 61, 9 - 62, 14) przytacza opowieść, która mogłaby świadczyć, że Jan był mściwy i okrutny, por. Андреев, *Константинопольские патриархи*, s. 263.

⁴¹ Por. Joannes Niciensis, *Chronica* 96, 11-13.

⁴² O Cyriaku informują: Nicephorus Callistus Xanthopulus, HE XVIII 44, PG 147, 417B; tenże, *Enarratio de episcopis Byzantii et de patriarchis omnibus Constantinopolitanis*, PG 147, 456D; Anastasius Bibliothecarius, *Interpretatio Chronologiae Sancti Nicephori*, PL 129, 547A; Theophanes, *Chronographia* 6087, CSHB 34/1, s. 420, 10; 6090, CSHB 34/1, s. 428, 1-2; 6094, CSHB 34/1, s. 437, 19 - 438, 5; 6098, CSHB 34/1, s. 453, 10-12 i 454, 1-3; Georgius Cedrenus, *Historiarum compendium*, CSHB 4/1, s. 699, 7-10; tamże, s. 706, 7-15; tamże, s. 711, 3-7; *Chronicon Paschale*, CSHB 6/1, s. 692, 9-10; tamże, s. 693, 16-19; tamże, s. 697, 5-9; Theophylactus Simocatta, *Historiae* VIII 9, 8 (331B), ed. Boor, s. 301, 4-7; VIII 10, 2 (333B), ed. Boor, s. 302, 23-27; V. Grumel, *Cyriac*, DHGE XIII 1167-1168; tenże, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, I, fasc. 1, s. 111-112; por. też Le Quien, *Oriens Christianus*, I, kol. 226.

Konstantynopola zdobywał doświadczenie jako prezbiter a później ekonom Wielkiego Kościoła⁴³. Był fundatorem kościoła Matki Bożej w dzielnicy Diakonossa⁴⁴. Przeżył uzurpację Fokasa (602-610), którego koronował na cesarza po odebraniu odeń przyrzeczenia, że nie wprowadzi niepokoju w Kościele⁴⁵. Póki żył, ochraniał cesarzową-wdowę i jej córki⁴⁶. Jego relacje z uzurpatorem nie były zapewne najlepsze, w czym niekiedy upatruje się powodów, dla których Fokas nie poparł patriarchy w sporze z Rzymem i okazał się uległy wobec żądań papieża Bonifacego III (19 II 607 – 12 XI 607) w kwestii uznania Rzymu za głowę Kościoła⁴⁷. Cyriak zmarł w 606 r. Pochowano go w kościele św. Apostołów.

Nie ma potrzeby przedstawiania w tym miejscu przebiegu konfliktu. Warto natomiast przypomnieć podstawowe kwestie terminologiczne. Grecki termin οἰκουμενικός jest tłumaczony zazwyczaj jako *ad orbem terrarum pertinens*⁴⁸. Tytuł „patriarcha ekumeniczny” (οἰκουμενικός πατριάρχης) był na Zachodzie tłumaczony jako *episcopus solus, universalis*⁴⁹. Do dzisiaj zresztą podstawowe słowniki nadal podają, iż „ekumeniczny” oznacza „uniwersalny”⁵⁰. W ślad za takim tłumaczeniem szło przekonanie, że bisku-

⁴³ Por. *Chronicon Paschale*, CSHB 6/1, s. 692, 9-10; Grumel, *Cyriac*, kol. 1167.

⁴⁴ Por. Theophanes, *Chronographia* 6090, CSHB 34/1, s. 428, 1-2; R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin*, partie I: *Le siège de Constantinople et le patriarchat oecuménique*, t. 3: *Les églises et les monastères*, Paris 1953, 174-175.

⁴⁵ Por. Theophanes, *Chronographia* 6094, CSHB 34/1, s. 447, 3-5; Georgius Cedrenus, *Historiarum compendium*, CSHB 4/1, s. 706, 7-10; Joannes Niciensis, *Chronica* 102, 4 (ten ostatni nie wspomniał o jakichkolwiek warunkach stawianych Fokasowi).

⁴⁶ Por. Theophanes, *Chronographia* 6098, CSHB 34/1, s. 453, 10-14; Georgius Cedrenus, *Historiarum compendium*, CSHB 4/1, s. 711, 3-7; zob. Grumel, *Cyriac*, kol. 1167-1168.

⁴⁷ Por. *Le Liber pontificalis*, texte, introduction et commentaire par L. Duchesne, t. 1, Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, série II 3/1, Paris 1955², 316, 1-3 (LXVIII): „Hic optinuit apud Focatem principem ut sedis apostolica beati Petri apostuli caput esset omnium ecclesiarum, quia ecclesia Constantinopolitana prima se omnium ecclesiarum scribebat”.

⁴⁸ *Thesaurus Graecae Linguae*, ab Henrico Stephano constructus, [Tertia editio auctior et emendatior], t. 5: *Lambda-Omikron*, Parisiis 1846, 1798.

⁴⁹ Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 37, 51, CCL 140, 309: „universalis episcopus”, tłum. Czuj, II, s. 101; V 41, 30-31, CCL 140, 321: „si unus patriarcha universalis dicitur, patriarcharum nomen ceteris derogatur”, tłum. Czuj, II, s. 113; V 44, 50-55. 89-92, CCL 140, 331. 332, tłum. Czuj, II, s. 122. 123; V 45, 9-10, CCL 140, 337: „[Joannes episcopus Constantinopolitanus] se paene per omnem uersum ycomenicon patriarcham nominaret”, tłum. Czuj, II, s. 128; VII 24, 40-41, CCL 140, 479: „si unus episcopus uocatur universalis, uniuersa ecclesia corrui, si unus uniuersus cadit”, tłum. Czuj, II, s. 279; VII 30, 35-36, CCL 140, 491: „quisquis se uniuersalem sacerdotem uocat uel uocari desiderat, in elatione sua Antichristum praecurrit”, tłum. Czuj, II, s. 290-291. Grzegorz przy okazji podkreślał, że to Piotrowi Pan powierzył klucze królestwa niebieskiego i że wielu biskupów Konstantynopola popadło w herezję, zob. tamże V 37, 38-52. 65-76, CCL 140, 309. 310, tłum. Czuj, II, s. 100-102; VII 24, 38-39, CCL 140, 479, tłum. Czuj, II, s. 279; por. przyp. 72. 107. 124. 165.

⁵⁰ Por. Ch. du F. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, editio nova aucta pluri-

pi Konstantynopola pragną podporządkować sobie cały Kościół, że żądają władzy nad nim. Sprawa nie jest jednak całkowicie jednoznaczna. Termin οἰκουμένη może oznaczać nie tylko obszary zamieszkane, ziemię, ale także państwo rzymskie⁵¹. W takim przypadku tytuł „patriarcha ekumeniczny” oznaczałby po prostu pierwszego rangą biskupa cesarstwa, nie aspirującego wszakże do władzy nad całym Kościołem. Jak się wydaje, tak właśnie rozumowano na Wschodzie w VI w. Obecnie większość badaczy skłania się ku sądowi, że w rzeczywistości tytuł „patriarchy ekumenicznego” był honorowy, równoznaczny z określeniem „patriarcha cesarstwa”. Warto jednak pamiętać, że w czasach Grzegorza Rzym był jego częścią, zatem aspiracje patriarchów Konstantynopola mogły być postrzegane jako niosące ze sobą pewne zagrożenie pozycji jego biskupów⁵².

Zanim rutynowo zaczęto się zwracać do biskupa Konstantynopola jako do patriarchy ekumenicznego, był on tytułowany arcybiskupem i patriarchą, chociaż sporadycznie zdarzała się tytulatura οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Wśród konstantynopolitańskich patriarchów z okresu wczesnobizantyńskiego obdarzonych tym tytułem byli między innymi Akacjusz (472-488)⁵³, Jan II (518-520)⁵⁴, Epifaniusz (520-535)⁵⁵, Antimos (535-536)⁵⁶ i Menas (536-552)⁵⁷. Jednak nie tylko ich tak nazywano. Wspomnianego tytułu używano niekiedy wobec innych biskupów. Byli wśród nich papieże – na przykład Leon I⁵⁸, Hormizdas (514-523)⁵⁹ i Agapet (535-536), ale też np. Dioskur (444-451),

---

bus verbis aliorum scriptorum a L. Favre, t. 6: *O-Q*, Paris 1938, 31; tamże, t. 8: *T-Z*, Paris 1938, s. 371; *Thesaurus Graecae Linguae*, t. 5, kol. 1798-1799. Problemem tym zajął się także E. Chrysos (*Byzantine diplomacy, A.D. 300-800: means and ends*, w: *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies* (Cambridge, March 1990), ed. by J. Shepard – S. Franklin, Society for the promotion of Byzantine Studies. Publications 1, Aldershot 1992, 25-26).

⁵¹ Por. Abramowiczówna III 251.

⁵² Por. L. Bréhier – R. Aigrain, *Grégoire le Grand, les États barbares et la conquête arabe: (590-757)*, Histoire de l'Église depuis origines jusqu'à nos jours 5, Paris 1947², 64-65.

⁵³ Por. H. Gelzer, *Der Streit über den Titel ökumenischen Patriarchen*, „Jahrbücher für protestantische Theologie” 13 (1887) 568; V. Laurent, *Le titre du patriarche oecuménique et la signature patriarcale*, REB 6 (1948) 8-9; zob też Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. 6, s. 31.

⁵⁴ Por. Mansi VIII 1038A, 1042D, 1067A i 1094A; zob. Pargoire, *L'Église byzantine de 527 à 847*, s. 50; P. Stephanou, *Sedes Apostolica, Regia Civilis*, OCP 33 (1967) 580.

⁵⁵ Por. *Codex Justinianus* I 1, 7 [praefatio], Corpus Iuris Civilis [= CIC] 2, 8; I 4, 34 [praefatio], CIC 2, 47; Iustinianus, *Novellae* V, CIC 3, 28, 13; VI, CIC 3, 35, 25-26; VII, CIC 3, 48, 15-16; zob. Gelzer, *Der Streit*, s. 569.

⁵⁶ Por. Iustinianus, *Novellae* XVI, CIC 3, 115, 27.

⁵⁷ Por. tamże XLII, CIC 3, 263, 14; LXVII, CIC 3, 344, 12; LXXIX, CIC 3, 388, 6; zob. Gelzer, *Der Streit*, s. 569-571.

⁵⁸ Por. Mansi VI 1005B, 1012B, 1021C i 1029C; VII 136C; zob. *Thesaurus Graecae Linguae*, t. 5, kol. 1798; Gelzer, *Der Streit*, s. 582; Ф.И. Успенский, *Церковно-политическая деятельность Папы Григория I – Двоеслова*, Казань 1901, 204; Tarducci, *Storia di San Gregorio Magno*, s. 276; Dvornik, *Bizancjum*, s. 59.

⁵⁹ Por. Gelzer, *Der Streit*, s. 582; Dvornik, *Bizancjum*, s. 59; Pargoire, *L'Église byzantine de*

biskup Aleksandrii⁶⁰. Począwszy od VI w. pojawiła się tendencja, by zawęzić stosowanie tego tytułu wyłącznie do biskupów Rzymu i Konstantynopola⁶¹. Możliwe, że był to jeden ze skutków zwycięstwa Konstantynopola w rywalizacji z Aleksandrią.

W literaturze przedmiotu często spotyka się opinię, że po raz pierwszy inkryminowany tytuł został użyty wobec patriarchy stolicy w roku 518 w liście skierowanym przez mnichów z Antiochii do patriarchy Jana II⁶². Faktycznie jednak pierwszym biskupem Konstantynopola, który został nazwany patriarchą ekumenicznym, był Akacjusz⁶³. Miało to miejsce w roku 483. Papież Feliks III (483-492) wyraził wobec tego faktu swój stanowczy sprzeciw pisząc: „Nescio quemadmodum te Ecclesiae totius asseras esse principem”⁶⁴. Warto zapamiętać ten argument, który niemal dosłownie został potem powtórzony przez Grzegorza Wielkiego.

Począwszy od 518 r. coraz częściej do biskupa stolicy cesarstwa zwracano się jako do arcybiskupa i patriarchy ekumenicznego. Dopóki jednak czynili tak niżsi rangą duchowni, można było to uznać jedynie za przesadną unizoność. Istotna zmiana dokonała się z chwilą wprowadzenia tytułatury „patriarcha ekumeniczny” do listów i dokumentów konstantynopolitańskich pontyfików. Jako pierwszy uczynił to Jan II w listach do Jana III (516-524), patriarchy Jerozolimy, i Epifaniasza z Tyru (2 poł. VI w.)⁶⁵. Za panowania Justyniana I (527-565) tytuł „patriarcha ekumeniczny” stał się *de facto* częścią używanego oficjalnie tytułu patriarchalnego biskupa Konstantynopola⁶⁶. Został także zaakceptowany przez prawodawstwo cesarskie⁶⁷.

To tłumaczy, dlaczego mimo dość długiej historii używania rzeczzonego tytułu spór wokół niego rozgorzał na dobre dopiero w 588, a więc w czasie

527 à 847, s. 50.

⁶⁰ Por. Mansi VIII 895C (tekst ten odnosi się do papieża Agapeta); VIII 741 (do papieża Bonifacjusza II); VI 855 („universalis archiepiscopus Dioscorus” – do Dioskura); zob. Howorth, *Saint Gregory the Great*, s. 115; Dvornik, *Bizancjum*, s. 59; Gelzer, *Der Streit*, s. 582-584.

⁶¹ Por. A. Tuilier, *Grégoire le Grand et le titre de patriarche oecuménique*, w: *Grégoire le Grand*, s. 72.

⁶² Por. Gelzer, *Der Streit*, s. 568; Laurent, *Le titre du patriarche oecuménique*, s. 8-9; Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. 6, s. 31.

⁶³ Por. Batiffol, *Cathedra Petri*, s. 204; Андреев, *Константинопольские патриархи*, s. 272-273; Widuch, *Konstantynopol*, s. 59 i nota 28; Wolińska, *Spór*, s. 103.

⁶⁴ *Acta Romanorum Pontificum a s. Clemente I (an c. 90) ad Coelestinum III († 1198)*, vol. 1, t. 1: *Introductio, textus actorum, additamentum, appendix*, ed. A.L. Tăutu, Pontificia Commissio ad Redigendum Codicem Iuris Canonici Orientalis. Fontes, series III 1/1, Civitas Vaticana 1943, s. 325, 4-5 (nr 166); Maxime de Sardes, *Le patriarcat oecuménique dans l'Église orthodoxe*, s. 312; Widuch, *Konstantynopol*, s. 58-59.

⁶⁵ Por. Mansi VIII 1066D. 1067A.

⁶⁶ Por. R.A. Markus, *Gregory's the Great Europe*, w: tenże, *From Augustine to the Gregory the Great: History and Christianity in Late Antiquity*, Collected Studies Series 169, London 1983, 30-31.

⁶⁷ Por. Widuch, *Konstantynopol*, s. 60.

pontyfikatu Pelagiusza II, po tym, jak do Rzymu przesłano akta synodu konstantynopolitańskiego, który zebrał się tam w 587 lub 588 roku⁶⁸ dla rozpatrzenia zarzutów przeciwko Grzegorzowi I (570-593), biskupowi Antiochii⁶⁹. Patriarcha Jan IV Postnik został w nich nazwany ekumenicznym⁷⁰, co spowodowało stanowczy protest papieża Pelagiusza II, który zabronił swemu

⁶⁸ Do komesa Wschodu trafiła skarga na patriarchę złożona przez pewnego bankiera, dotycząca obcowania z kobietą (Evagrius Scholasticus, HE VI 7, PG 86, 2852B-2853B, tłum. S. Kazikowski: Ewagriusz Scholastyk, *Historia Kościoła*, Warszawa 1990, 264-266]). W liście z 1 czerwca 595 r. Grzegorz (*Registrum epistularum* V 41, 11, CCL 140, 321, tłum. Czuj, II, s. 112) napisał, że rzeczony synod został zwołany „w związku z jakąś inną sprawą (*ex causa alia*)” przed ośmiu laty. Co ciekawe, w liście do Jana IV papież już pokazywał, że wie, iż synod był zwołany w sprawie biskupa Grzegorza, por. tamże V 44, 11-18, CCL 140, 329-330, tłum. Czuj, II, s. 121. W sprawie datowania synodu: za rokiem 587 opowiedzieli się: Howorth, *Saint Gregory the Great*, s. 116; Czuj, *Papież Grzegorz Wielki*, s. 166; C. de Clerq, *Les conciles de Constantinople de 326 à 715*, „Apollinaris” 34 (1961) 361; J. Daniélou – H.J. Marrou, *Historia Kościoła*, t. 1: *Od początków do roku 600*, tłum. M. Tarnowska, Warszawa 1984, 292; Tuilier, *Grégoire le Grand et le titre de patriarche oecuménique*, s. 69; A.C. Rush, *Gregory I (the Great)*, w: *New Catholic Encyclopedia*, t. 6, New York 1967, 767; Widuch, *Konstantynopol*, s. 60. Na 588 r. synod datują: Успенский, *Церковно-политическая деятельность Папы Григория I*, s. 204; Tarducci, *Storia di San Gregorio Magno*, s. 276; Pargoire, *L'Église byzantine de 527 à 847*, s. 47; Grisar, *Der Streit*, s. 197; G. Zananiri, *Histoire de l'Église byzantine*, préface de S. É. le Cardinal Tisserant, Paris 1954, 138; Deanesly, *A History of Early Medieval Europe*, s. 182; W.F. Adeney, *The Greek and Eastern Churches*, Clifton 1965², 40. Za zdecydowanie zbyt późny uznać należy rok 589, proponowany przez S. Włodarskiego (*Historia papieżstwa. Tom pierwszy do 1073 r.*, Warszawa 1964, 125).

⁶⁹ O Grzegorz, por. Nicephorus Callistus Xanthopulus, HE XVIII 12, PG 147, 352B-353A; XVIII 14-15, PG 147, 356B-360B; Theophylactus Simocatta, *Historiae* IV 14, 6 (191B), ed. Boor, s. 179, 11-14; V 2, 7 (208B), ed. Boor, s. 191, 24-25; Evagrius Scholasticus, HE V 6, PG 86, 2804A-2805A, tłum. Kazikowski, s. 231-232; V 9, PG 86, 2809B, tłum. Kazikowski, s. 235-236; V 18, PG 86, 2828A-C, tłum. Kazikowski, s. 246-247; V 21, PG 86, 2836B, tłum. Kazikowski, s. 250; VI 7, PG 86, 2852B-2853B, tłum. Kazikowski, s. 264-266; VI 8, PG 86, 2857A, tłum. Kazikowski, s. 267; VI 11-12, PG 86, 2860B-2864B, tłum. Kazikowski, s. 269-271; VI 18, PG 86, 2872A-B, tłum. Kazikowski, s. 276; VI 21, PG 86, 2873A. C-D, tłum. Kazikowski, s. 278-279; VI 22, PG 86, 2877B-2880A, tłum. Kazikowski, s. 281; VI 24, PG 86, 2881B-2885A, tłum. Kazikowski, s. 283-284; Agapius Mabbgenensis, *Historia universalis*, PO VIII/3, 440(180); Theophanes, *Chronographia* 6063, CSHB 34/1, s. 376, 8 (pierwszy rok pontyfikatu Grzegorza, czyli 570-571); Joannes Ephesusinus, *Historia ecclesiastica pars tertia* III 26-34, CSCO 106, s. 113, 10 - 124, 16 (tu obszerny wywód o zamieszkach w Antiochii); V 17, CSCO 106, s. 202, 4 - 203, 11; *Chronologia consularis et caesarea Romanorum et pontificia Judaeorum*, PL 127, 796A; zob. Ю.А. Кулаковскій, *Исторія Византиї*, t. II: *518-602*, Київ 1912 [reprint: London 1973], 414; R. Devresse, *Le patriarcat d'Antioche depuis la paix de l'église jusqu'à la conquête arabe*, Paris 1945, s. 92-99, 119 i 276; Goubert, *Patriarches d'Antioche et d'Alexandrie*, s. 65-76; Widuch, *Konstantynopol*, s. 60. Grzegorz (*Registrum epistularum* I 25, 29-32, CCL 140, 34, tłum. Czuj, I, s. 48) skierował do niego swój list synodalny.

⁷⁰ O synodzie wspomina Grzegorz w swych listach. Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 41, 9-12, CCL 140, 320-321, tłum. Czuj, II, s. 112; V 44, 11-18, CCL 140, 329-330, tłum. Czuj, II, s. 121; V 45, 8-10, CCL 140, 337, tłum. Czuj, II, s. 128).

apokryzjariuszowi odprawiania mszy wspólnie z patriarchą⁷¹. Choćby to Pelagiusz II podjął działania przeciw Janowi Postnikowi, ich inspiratorem był najprawdopodobniej Grzegorz, jego były konstantynopolitański *responsalis*⁷².

W 595 r., po dość długiej przerwie, której przyczyn nie będę w tym miejscu analizować, konflikt odrodził się ze zdwojoną siłą⁷³. Stało się to w piątym roku pontyfikatu Grzegorza I Wielkiego. Przeciwno używaniu przez patriarchów spornego tytułu papież początkowo protestował za pośrednictwem swego apokryzjariusza w Konstantynopolu, a następnie zwrócił się wprost do Jana Postnika⁷⁴. Zdając sobie jednak sprawę z małej skuteczności tych działań niemal równocześnie z listem do patriarchy wysłał pismo do cesarza⁷⁵. Interweniował też u jego małżonki⁷⁶. Starał się ponadto wykorzystać swe znajomości zawarte w czasie pobytu w Konstantynopolu i dotrzeć do władcy z wykorzystaniem kanałów nieoficjalnych⁷⁷. Postawa Maurycjusza w obliczu narastającego sporu była jasna – cesarz pragnął go załagodzić, dlatego wezwał papieża do pokojowego ułożenia stosunków z patriarchą⁷⁸. Grzegorz interpre-

⁷¹ Por. Pelagius II, *Epistula* 6 (Ad Joannem episcopum Constantinopolitanum), PL 72, 738C-744B. O piśmie poprzednika wielokrotnie wspomina Grzegorz I Wielki (*Registrum epistularum* V 41, 12-14, CCL 140, 321, tłum. Czuj, II, s. 112; V 44, 11-16, CCL 140, 329-330, tłum. Czuj, II, s. 121; IX 157, 14-20, CCL 140A, 714-715, tłum. Czuj, III, s. 192 [w przekładzie J. Czuj list ten ma nr 156]). Z jego korespondencji wynika, że papież unieważnił postanowienia tego synodu, z wyjątkiem tych, które dotyczyły Grzegorza, biskupa Antiochii, por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* IX 157, 15-17, CCL 140A, 714, tłum. Czuj, III, s. 192 [w przekładzie J. Czuj list ten ma nr 156]. F. Dvornik (*Constantinople and Rome*, s. 434) sądzi, że powodem protestu Pelagiusza II nie był sam tytuł jako taki, lecz wzrost roli Konstantynopola. Nuncjuszem, który reprezentował Pelagiusza II nie był już wówczas Grzegorz, który dążył powrócić do Rzymu.

⁷² Niewykluczone, że autorem listu papieża był faktycznie Grzegorz. Wskazują na to sformułowania podobne do tych, jakich używał on w swoich listach. Np. nazywał sporny tytuł „świeckim” (*profano vocabulo*) i podkreślał, że żaden biskup nie ma prawa go używać, por. Pelagius II, *Epistula* 6, PL 72, 740A: „Nullus enim patriarcharum hoc tam profano vocabulo unquam utatur, quia si summus [unus] patriarcha universalis dicitur, patriarcharum nomen caeteris derogatur”; zob. przyp. 49 i 107.

⁷³ Bezpośrednią przyczyną było pojawienie się spornego tytułu w przysłanych do Rzymu aktach sprawy kapłana Jana i mnicha Atanazego, którzy odwołali się do papieża od wyroku patriarchy, por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 41, 9-14, CCL 140, 320-321, tłum. Czuj, II, s. 112.

⁷⁴ Grzegorz (*Registrum epistularum* V 44, 18-22, CCL 140, 330, tłum. Czuj, II, s. 121) wspomina o słownych perswazjach zanim wystąpił na drodze oficjalnej.

⁷⁵ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 37, 84-89, CCL 140, 310, tłum. Czuj, II, s. 102.

⁷⁶ Por. tenże, *Registrum epistularum* V 39, 26-39, CCL 140, 315, tłum. Czuj, II, s. 107. Zob. F.E. Consolino, *Il papa e le regine: potere femminile e politica ecclesiastica nell'epistolario di Gregorio Magno*, w: *Gregorio Magno e il suo tempo*, XIX incontro di studiosi dell'antichità cristiana in collaborazione con l'École Française de Rome, Roma, 9-12 maggio 1990, t. 1: *Studi storici*, SEA 33, Roma 1991, 233.

⁷⁷ Szerzej na ten temat zob. Wolińska, *Spór*, passim.

⁷⁸ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 37, 2-7. 110-113, CCL 140, 308. 311, tłum. Czuj, II, s. 99. 103).

tował takie zachowanie władcy jako wrogie. Zabiegając o pomoc cesarzowej Konstancy (ok. 560 – ok. 605) skarżył się jej, że jej mąż nie tylko nie gani patriarchy, lecz jego samego pragnie odwieść od słusznych zamiarów⁷⁹.

Śmierć Jana Postnika i objęcie tronu patriarszego przez Cyriaka nie rozwiązały sprawy, bowiem nowy patriarcha nie tylko nie chciał się wyrzec spornego tytułu, ale użył go w swym liście synodalnym skierowanym do pozostałych patriarchów. Cesarz, zapewne w obawie, że papież z tego powodu nie będzie chciał przyjąć przedstawicieli Cyriaka, napisał do niego z prośbą, by to uczynił⁸⁰. Grzegorz podporządkował się żądaniu Maurycjusza, by, jak pisze, nie sprawiać patriarsze kłopotów już na samym początku jego urzędowania i by utrzymać jedność Kościoła⁸¹. Stanowisko jego było jednak nadal nieprzejednane. Napisał, iż:

„quisquis se uniuersalem sacerdotem vocat vel vocari desiderat, in elatione sua Antichristum praecurrit”⁸².

Podkreślając czynem wagę swych słów zabronił swemu przedstawicielowi odprawiania mszy wspólnie z patriarchą⁸³.

Nie mogąc uzyskać zrozumienia w Konstantynopolu, Grzegorz postanowił poszukać sojuszników gdzie indziej, przede wszystkim w gronie pozostałych wschodnich patriarchów. Jego poprzednicy od dawna wykorzystywali rywalizację pomiędzy Konstantynopolem a biskupami mającej aspiracje przewodzenia na Wschodzie Aleksandrii⁸⁴. Nie może więc dziwić, że także Grzegorz największe nadzieje pokładał w patriarsze aleksandryjskim, którego osobiście znał i cenił⁸⁵.

⁷⁹ Chwaląc cesarżową za sprzeciwianie się „niektórym pełnym pychy pokornym i sztucznie słodkim (*contra quosdam superbe humiles, fecte blandos*)” miał bez wątpienia na myśli Jana, por. tenże, *Registrum epistularum* V 39, 6-7, CCL 140, 314, tłum. Czuj, II, s. 106.

⁸⁰ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* VII 24, 23-25, CCL 140, 479, tłum. Czuj, II, s. 279. Grzegorz skarżył się, że cesarz pisał do niego kilkakrotnie w tonie uspokajającym, nakłaniając do ugody w trosce o pokój w Kościele, zob. tamże VII 30, 2-6. 27-29, CCL 140, 490-491, tłum. Czuj, II, s. 289-290.

⁸¹ Por. tamże VII 24, 30-36, CCL 140, 479, tłum. Czuj, II, s. 479; VII 30, 14-17, CCL 140, 490, tłum. Czuj, II, s. 290.

⁸² Tamże VII 30, 35-36, CCL 140, 491, tłum. Czuj, II, s. 290-291.

⁸³ Por. tamże VII 31, 18-23, CCL 140, 492, tłum. Czuj, II, s. 292.

⁸⁴ Por. Evagrius Scholasticus, HE I 9-10, PG 86, 2444C-2449A, tłum. Kazikowski, s. 17-18; J. Maspero, *Histoire de patriarches d’Alexandrie depuis la mort de l’empereur Anastase jusqu’à la réconciliation des Églises jacobites (518-616)*, Bibliothèque de l’École des Hautes Études. Sciences Historiques et Philologiques 237, Paris 1923, passim; Stein, *Le développement du pouvoir patriarcal*, s. 80-108; N.H. Baynes, *Alexandria and Constantinople. A Study in Ecclesiastical Diplomacy*, w: tenże, *Byzantine Studies and other Essays*, London 1955 [Reprint: London 1960], 97-116; A.S. Atiya, *Historia Kościołów wschodnich*, tłum. S. Jakobielski i in., Warszawa 1978, 49-60.

⁸⁵ Por. Успенский, *Церковно-политическая деятельность Папы Григория I*, s. 214; Czuj, *Papież Grzegorz Wielki*, s. 157.

Przez cały czas pontyfikatu Grzegorza na tronie biskupim Aleksandrii zasiadał Eulogiusz (ok. 580/581-607/608)⁸⁶. Sprawował swoją funkcję przez ponad ćwierć wieku. Z pochodzenia był Syryjczykiem. Został kapłanem w Antiochii i tu został wyświęcony przez patriarchę Anastazjusza I (561-570 i 593-599)⁸⁷. Świetnie znał także kolejnego biskupa antiocheńskiego, Grzegorza, który zajął miejsce Anastazjusza po jego depozycji. Eulogiusz był synkellosem patriarchy i zarządcą hospicjum⁸⁸. W 580 r., w czasie rewolty pogan w Heliopolis, wysunięto zarówno przeciw niemu jak i przeciw patriarche Grzegorzowi oskarżenia o popieranie pogan, które wszakże nie znalazły potwierdzenia⁸⁹. Jeszcze w czasie pobytu w Antiochii Eulogiusz nawiązał bliskie kontakty z Eutychemem, patriarchą Konstantynopola. Po śmierci Jana IV (569-579), patriarchy Aleksandrii, z poparciem cesarza Tyberiusza został jego następcą. Konsekracja miała miejsce w Konstantynopolu⁹⁰. W Aleksandrii był człowiekiem obcym, nie posiadającym własnego stronnictwa⁹¹, co niekoniecznie musiało być mankamentem. Został tu bardzo trudną sytuację –

⁸⁶ O Eulogiuszu, por. Photius, *Bibliotheca*, cod. 182, ed. Henry, II, Paris 1960, s. 192-195 (127a 15 - 128a 1), tłum. Jurewicz, II, s. 72-73); cod. 208, ed. Henry, III, Paris 1962, s. 105-106 (165a 8-29), tłum. Jurewicz, II, s. 160-161; cod. 225-227, ed. Henry, IV, Paris 1965, s. 99-114 (240a 12 - 245a 18), tłum. Jurewicz, III, s. 73-85); cod. 230, ed. Henry, V, Paris 1967, s. 8-64 (267a 1 - 286b 11), tłum. Jurewicz, III, s. 126-163); cod. 280, ed. Henry, VIII, Paris 1977, s. 188-214 (536a 23 - 545b 21), tłum. Jurewicz, V, s. 243-264; *Chronologia consularis et caesarea Romanorum et pontificia Judaeorum*, PL 127, 790C. Por. też J. Darrouzès, *Euloge*, DHGE XV 1388-1389; Goubert, *Patriarches d'Antioche et d'Alexandrie*, s. 71-74; Le Quien, *Oriens Christianus*, t. 2, kol. 442-445. Teofanes (ok. 760-818) datuje pontyfikat Eulogiusza na okres między 579/580 (*Chronographia*, 6072, CSHB 34/1, s. 385, 3), a 606/607 (tamże 6099, CSHB 34/1, s. 454, 4) i oblicza, że trwał on 27 lat. Według J. Maspero (*Histoire de patriarches d'Alexandrie*, s. 250, 258, 276 i 353, app. 1) pontyfikat Eulogiusza przypadł na lata 581-608. Za prawdopodobną datę śmierci biskupa uczony uznał 13 lutego 608 roku. V. Grumel (*La Chronologie*, Bibliothèque Byzantine. Études/Traité d'Études Byzantines 1, Paris 1958, 443) podaje lata 581-608. Z kolei P. Goubert (*Patriarches d'Antioche et d'Alexandrie*, s. 71) początek pontyfikatu Eulogiusza datuje na rok 580 lub 581, a jego koniec na 607 lub 608.

⁸⁷ Por. Theophanes, *Chronographia* 6087, CSHB 34/1, s. 420, 10-11. O patriarche Antiochii, por. Agapius Mabbugensis, *Historia universalis*, PO VIII/3, 447(187); Nicephorus Callistus Xanthopoulos, HE XVIII 26, PG 147, 380A; *Chronicon Paschale*, CSHB 6/1, s. 692, 3-6; Evagrius Scholasticus, HE IV 40, PG 86, 2784A-2785A, tłum. Kazikowski, s. 218-219; V 5, PG 86, 2801B-2804A, tłum. Kazikowski, s. 231; V 16, PG 86, 2825A, tłum. Kazikowski, s. 244; VI 24, PG 86, 2881B-2885A, tłum. Kazikowski, s. 283-284; zob. R. Janin, *Anastase*, DHGE II 1460.

⁸⁸ Por. J. Maspero, *Histoire de patriarches d'Alexandrie*, s. 259.

⁸⁹ Por. Michael Syrus, *Chronica* XI 12, éd. par J.B. Chabot: *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-1199)*, t. 2 (trad. livres VIII-XI), Paris 1901 [Reprint: Bruxelles 1963], 319; Joannes Ephesinus, *Historia ecclesiastica pars tertia* III 29, CSCO 106, s. 116, 26 - 117, 10; zob. G. Downey, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton 1961, 563-564; Maspero, *Histoire de patriarches d'Alexandrie*, s. 262-263.

⁹⁰ Patriarchę melkickiego konsekrował patriarcha stolicy lub legat papieski, por. Maspero, *Histoire de patriarches d'Alexandrie*, s. 259.

⁹¹ Por. tamże.

obok monofizytów w mieście były obecne liczne inne mniejszości religijne, w szczególności Żydzi i Samarytanie. Nie było też w prowincji spokoju politycznego⁹², co działało na korzyść cieszącego się autorytetem biskupa, którego rady poszukiwano⁹³. W czasie buntu Metelis był zmuszony wziąć w swe ręce zarząd miasta, stając się niejako urzędnikiem cesarskim⁹⁴.

Eulogiusz wyróżniał się pobożnością, dużą wiedzą teologiczną, gorliwością w zwalczaniu herezji, ale równocześnie był człowiekiem potrafiącym zdobyć się na tolerancję wobec innych ludzi, nawet gdy zwalczał ich poglądy⁹⁵. Według słów Jeana Maspero (1885-1915) wołał walkę z herezją na argumenty od rozwiązań siłowych⁹⁶. Monofizyci, wypędzani z Syrii przez chalcedończyków, uciekali do Egiptu⁹⁷. Jego taktyka przyniosła mu, czego dowiadujemy się z listu Grzegorza I Wielkiego, pewne sukcesy⁹⁸.

Jego pobożność była z pewnością jednym z powodów, dla których łączyła go osobista przyjaźń z papieżem⁹⁹. Obaj spotkali się w Konstantynopolu, dokąd patriarcha przybył w związku ze sprawami swego Kościoła. Przyszły papież przebywał wówczas w stolicy cesarstwa jako nuncjusz Pelagiusza II.

Przyjaźń nie wykluczała debat teologicznych. Dzięki Focjuszowi (ok. 810-891) wiemy, że Grzegorz dostrzegł pewne braki w liście synodalnym Eulogiusza¹⁰⁰. Najważniejszym było zbyt mgliste wyjaśnienie kwestii natur w Chrystusie i brak potępienia Eutychesa (ok. 380 – ok. 456), Dioskura i Sewera (512-518). Patriarcha nie wspominał też o liście Leona I do patriarchy Flawiana (446-449). Warto podkreślić, że Grzegorz wypomniał biskupowi aleksandryjskiemu nieznamość tego właśnie tekstu, ważnego z punktu widzenia rzymskiego prymatu¹⁰¹. Pozostałe zarzuty trzeba uznać za drugorzędne. Eulogiusz nie wymienił nazw czterech soborów, miejsca ich obrad i liczby uczestników. Odpowiadając na zarzuty papieża patriarcha bronił się, wykazując że w jego liście było, co prawda w krótkiej formie, wszystko, czego brak mu wytknięto. By jednak nie pozostawić sprawy niejasną przesłał papieżowi

⁹² Por. Joannes Niciensis, *Chronica* 97, 1-37.

⁹³ Por. tamże 97, 11.

⁹⁴ Por. Maspero, *Histoire de patriarches d'Alexandrie*, s. 268.

⁹⁵ Por. tamże, s. 264.

⁹⁶ Por. tamże, s. 250.

⁹⁷ Por. Michael Syrus, *Chronica* X 25, éd. Chabot, t. 2, s. 381; Anonymus Auctor, *Chronicon ad annum Christi 1234 pertinens* 82, CSCO 109 (Scriptores Syri 56 = ser. III, t. 14) [interpretatio latina], s. 171, 17-172, 2.

⁹⁸ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* VII 37, 26-33, CCL 140, 501, tłum. Czuj, II, s. 301; VIII 29, 7-8, CCL 140A, 551, tłum. Czuj, III, s. 42.

⁹⁹ Por. tenże, *Registrum epistularum* V 41, 42-46, CCL 140, 322, tłum. Czuj, II, s. 113-114; zob. G.R. Monks, *The Church of Alexandria and the City's. Economic Life in the Sixth Century*, „Speculum” 28 (1953) 356-358.

¹⁰⁰ Por. Photius, *Bibliotheca*, cod. 230, ed. Henry, V, s. 8 (267a 1-12), tłum. Jurewicz, III, s. 126-127).

¹⁰¹ Por. Leo I papa, *Tomus ad Flavianum* (= *Epistula* 28), PL 54, 755A-782A lub DSP I 196-213.

obszerną księgę, w której w jedenastu rozdziałach rozwinął kwestie, które budziły niepokój biskupa Rzymu¹⁰². Nie przypadkiem sporo miejsca poświęcił *Listowi do Flawiana* papieża Leona I¹⁰³.

Eulogiusz był wyróżniającym się teologiem, którego chwali nawet bardzo krytyczny Focjusz. Wprawdzie w opinii tego ostatniego styl patriarchy, pouczający i nie bez wdzięku, mógł budzić pewne zastrzeżenia, ale argumentacja była bez zarzutu¹⁰⁴. Aleksandryjski patriarcha kierował swe polemiczne pisma głównie przeciwko różnym odłamom monofizytyzmu i nowacjanom¹⁰⁵. Szczególnie ta pierwsza herezja była dla niego potężnym wyzwaniem. Sądząc ze streszczeń sporządzonych przez Focjusza doskonale znał Pismo Święte i był dobrze odczytany w pismach Ojców Kościoła.

Montując sojusz przeciwko aspiracjom Konstantynopola Grzegorz I Wielki liczył także na patriarchów antiocheńskich. Za jego czasów na tronie biskupim Antiochii zasiadali kolejno: Grzegorz, Anastazjusz I, który powrócił na tron po ponad dwudziestoletniej przerwie oraz Anastazjusz Młodszy (598/599-609).

Pierwszy z wymienionych nie wziął udziału w sporze o tytuł patriarchy ekumenicznego, co zwalnia mnie od przedstawiania w niniejszym artykule jego sylwetki. Należy jednak pamiętać, że stał się on pośrednio przyczyną rozpetania konfliktu. Jak już wspomniano powyżej, to właśnie w aktach synodu, który go sądził (587 lub 588), nazwano Jana IV Postnika patriarchą ekumenicznym (czy też biskupów zwołano na synod w imieniu ekumenicznego patriarchy)¹⁰⁶. Gdy dokumenty trafiły do Rzymu, papież Pelagiusz II, zapewne zaalarmowany przez swego eksnuncjusza, przyszłego papieża Grzegorza, rozpoczął zdecydowaną kontrakcję i postanowił unieważnić decyzje synodu, ale z wyłączeniem tych, które dotyczyły zarzutów przeciw patriarsze¹⁰⁷, który wrócił na tron w Antiochii.

Po dłuższej przerwie, której powodów nie znamy, konflikt wokół tytułu patriarchy ekumenicznego ponownie wybuchł z potężną siłą już po śmierci pa-

¹⁰² Por. Photius, *Bibliotheca*, cod. 230, ed. Henry, V, s. 8-64 (267a 1 – 286b 11), tłum. Jurewicz, III, s. 126-163), gdzie Focjusz szczegółowo zrelacjonował księgę Eulogiusza.

¹⁰³ Por. tamże, cod. 225, ed. Henry, IV, s. 99-108 (240a 12 - 243a 25), tłum. Jurewicz, III, s. 73-80); cod. 226, ed. Henry, IV, s. 108-111 (243a 25 - 244a 7), tłum. Jurewicz, III, s. 80-82.

¹⁰⁴ Por. tamże, cod. 182, ed. Henry, II, s. 192-193 (127a 16-24), tłum. Jurewicz, II, s. 72.

¹⁰⁵ Por. tamże, cod. 182, ed. Henry, II, s. 192-195 (127a 16 – 128a 2), tłum. Jurewicz, II, s. 72-73); cod. 225-227, ed. Henry, IV, s. 99-114 (240a 12 – 245a 13), tłum. Jurewicz, III, s. 73-85); cod. 230, ed. Henry, V, s. 8-64 (267a 1 – 286b 11), tłum. Jurewicz, III, s. 126-163; cod. 280, ed. Henry, VIII, s. 188-214 (536a 23 - 545b 21), tłum. Jurewicz, V, s. 243-264; zob. Maspero, *Histoire de patriarches d'Alexandrie*, s. 261. Niestety zachowały się tylko fragmenty pism patriarchy (PG 86, 2913A-2964C).

¹⁰⁶ Por. Pelagius II, *Epistula* 6, PL 72, 739A: „episcopus universalis”; PL 72, 740A: „patriarcha universalis”; zob. noty 49 i 72.

¹⁰⁷ Por. przyp. 68.

triarchy Grzegorza, która nastąpiła w końcu 592 lub na początku 593 r. Na tron biskupi w Antiochii powrócił wówczas (593) Anastazjusz I¹⁰⁸, który w roku 570 został zeń usunięty decyzją Justyna II (565-578)¹⁰⁹. Wówczas papież odmówił zaakceptowania decyzji o depozycji Anastazjusza. Na podobnym stanowisku stał Grzegorz I Wielki, który skierował do niego swój list synodalny, a następnie zaprosił go do Rzymu¹¹⁰. Anastazjusz wykorzystał przerwę w pełnieniu obowiązków biskupich na napisanie szeregu rozpraw teologicznych¹¹¹. Czas ten spędził częściowo w Jerozolimie, częściowo w Konstantynopolu i to tam prawdopodobnie poznał apokryzjariusza Pelagiusza II. Na odzyskanym po śmierci Grzegorza tronie biskupim w Antiochii Anastazjusz zasiadał do swej śmierci w 599 r.¹¹² Ewagriusz Scholastyk (536/537 – ok. 600) wystawił mu bardzo pochlebną opinię, jako człowiekowi czystych obyczajów i doskonałemu teologowi¹¹³.

Jego następcą został imiennik, Anastazjusz Młodszy¹¹⁴, który wszakże nie został zmuszony do zajęcia stanowiska w sporze o tytuł biskupa ekumenicznego, bowiem papież Grzegorz nie zwrócił się do niego w tej sprawie. Możliwe, że stracił do końca nadzieję na uzyskanie poparcia patriarchy antiocheńskiego. W 609 r. Anastazjusz zginął w czasie walk fakcyjnych w których udział wzięli także syryjscy Żydzi¹¹⁵.

¹⁰⁸ Papież gratulował mu tego w liście datowanym na 1 czerwca 595 r., por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 42, 2-11, CCL 140, 325-326, tłum. Czuj, II, s. 117.

¹⁰⁹ Teofanes (*Chronographia* 6062, CSHB 34/1, s. 376, 1-7) twierdzi, że powodem była krytyka listu synodalnego Jana, biskupa Konstantynopola. Z kolei według Ewagriusza (HE V 5, PG 86, 2801B-2804A, tłum. Kazikowski, s. 231) oskarżono go o roztrwonienie pieniędzy, by nie zagarnął ich cesarz; por. Downey, *A History of Antioch in Syria*, s. 560.

¹¹⁰ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* I 25, 29-32, CCL 140, 34, tłum. Czuj, I, s. 48. Ciekawe, że list synodalny otrzymał też patriarcha Grzegorz.

¹¹¹ Zachowało się pięć z nich, por. Anastasius Antiochenus, *De nostris rectis dogmatibus veritatis orationes quinque*, PG 89, 1309B-1362A; tenże, *Sermones quatuor*, PG 89, 1361A-1397C; tenże, *Compendiaria orthodoxae fidei explicatio*, PG 89, 1400A-1404D; tenże, *Fragmenta*, PG 89, 1405A-1408A; zob. także *Iuris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, t. 2, s. 251-257. Inne teksty przypisywane patriarsze mogą nie być jego pióra, por. Janin, *Anastase*, kol. 1460.

¹¹² Por. Evagrius Scholasticus, HE VI 24, PG 86, 2881B-2885A, tłum. Kazikowski, s. 283-284.

¹¹³ Por. tamże IV 40, PG 86, 2784A-2785A, tłum. Kazikowski, s. 218-219. Miał on sprzeciwić się polityce religijnej Justyniana w ostatnich latach jego panowania, co ściągnęło na patriarchę niechęć cesarza. Od depozycji uchroniła go wówczas śmierć władcy.

¹¹⁴ Por. Janin, *Anastase*, kol. 1460-1461.

¹¹⁵ Por. *Chronicon Paschale*, CSHB 6/1, s. 699, 16-18; *Doctrina Jacobi nuper baptizati* I 40, w: G. Dagron – V. Déroche, *Juifs et chrétiens dans l'Orient du VIIe siècle*, „Travaux et Mémoires” 11 (1991) 128-131; Theophanes, *Chronographia* 6101, CSHB 34/1, s. 457, 10-15; Georgius Cedrenus, *Historiarum compendium*, CSHB 4/1, s. 712, 9-12; Joannes Zonaras, *Epitome historiarum* XIV 14, 31, CSHB 38, s. 200, 16-201, 3. Źródła nie są jednoznaczne w kwestii przyczyn i przebiegu tych wydarzeń, zob. Y. Janssens, *Les Blues et Verts sous Maurice, Phocas et Héraclius*, „Byzantion” 11 (1936) 520. 530; Downey, *A History of Antioch in Syria*, s. 572-574. Od tego momentu aż do podboju arabskiego Antiochia nie miała ortodoksyjnego patriarchy, por.

Uznawszy Eulogiusza, patriarchę Aleksandrii, za swego potencjalnego sojusznika, Grzegorz wielokrotnie pisał do niego w sprawie używania tytułu „ekumenicznego patriarchy” przez biskupów konstantynopolitańskich¹¹⁶. Niemal równie często zwracał się w tej sprawie także do patriarchy Antiochii, Anastazjusza¹¹⁷. Możliwe, że do koalicji przeciw Janowi IV papież chciał wciągnąć także Domicjana (zm. ok. 602), biskupa Meliteny, krewnego cesarza Maurycjusza, który cieszył się zaufaniem władcy i spełniał w jego imieniu wiele zadań, także politycznych¹¹⁸. Pisał też do podległych patriarsze Konstantynopola biskupów Grecji¹¹⁹.

Starając się naświecić swą postawę Grzegorz przesłał Eulogiuszowi kopię listu Pelagiusza II, unieważniającego uchwały synodu w Konstantynopolu z powodu używania w nich tytułu „patriarchy ekumenicznego”. Nie wiemy jednak, kiedy to uczynił – czy jeszcze za życia Pelagiusza czy dopiero w czasie swego pontyfikatu, gdy spór rozgorzał na dobre¹²⁰. Wysłał też Eulogiuszowi kopię pisma, w którym – śladem swego poprzednika – zabronił swemu przedstawicielowi odprawiania mszy wspólnie z patriarchą¹²¹. Sugerował koniecz-

---

G. Tropeau, *Kościoły i chrześcijaństwo na obszarze Wschodu muzułmańskiego*, w: *Biskupi, mnisi i cesarze: 610-1054*, red. G. Dagron – P. Riché – A. Vauchez, tłum. M. Żurowska i in., Historia Chrześcijaństwa: Religia, Kultura, Polityka 4, Warszawa 1999, 325.

¹¹⁶ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 41, 9-12. 26-31. 37-39. 121-124. 127-128, CCL 140, 320-321. 324-325, tłum. Czuj, II, s. 112-113. 116; VII 31, 8-10, CCL 140, 492, tłum. Czuj, II, s. 292; VIII 29, 43-45. 49-50. 56-59, CCL 140A, 552, tłum. Czuj, III, s. 43-44; IX 176, 7-14, CCL 140A, 733, tłum. Czuj, III, s. 208 (w przekładzie J. Czuj list ten ma nr 175).

¹¹⁷ Por. tenże, *Registrum epistularum* V 41, 9-12. 26-31. 37-39. 121-124. 127-128, CCL 140, 320-321. 324-325, tłum. Czuj, II, s. 112-113. 116; VII 24, 32-38, CCL 140, 479, tłum. Czuj, II, s. 279; VII 31, 8-10, CCL 140, 492, tłum. Czuj, II, s. 292; VIII 2, 27-32, CCL 140A, 515, tłum. Czuj, III, s. 7.

¹¹⁸ Na temat Domicjana, biskupa Meliteny, por. *Chronicon miscellaneum ad annum Domini 724 pertinens*, CSCO 4 (Scriptores Syri 4 = ser. III, t. 4, cz. 2) [interpretatio latina], s. 112, 36; *Chronicon anonymum ad annum Domini 819 pertinens*, CSCO 109 (Scriptores Syri 56 = ser. III, t. 14) [interpretatio latina], s. 6, 30-31; Theophylactus Simocatta, *Historiae* IV 14-15 (190B-196B), ed. Boor, s. 178, 13-183, 25; V 3, 1-6 (208B-209B), ed. Boor, s. 192, 8-193, 9; V 4, 4 (211B), ed. Boor, s. 194, 20-24; V 5, 3 (213B), ed. Boor, s. 197, 3-6; VIII 11, 10 (337B), ed. Boor, s. 306, 10-13; Nicephorus Callistus Xanthopoulos, HE XVIII 20, PG 147, 368B; Theophanes, *Chronographia* 6081, CSHB 34/1, s. 410, 5-8; 6094, CSHB 34/1, s. 438, 2-5; Anonymus Auctor, *Chronicon ad annum Christi 1234 pertinens* 82, CSCO 109 (Scriptores Syri 56 = ser. III, t. 14) [interpretatio latina], s. 171, 17-32; Evagrius Scholasticus, HE VI 18, PG 86, 2872A-B, tłum. Kazikowski, s. 276; Joannes Ephesinus, *Historia ecclesiastica pars tertia* V 19, CSCO 106, s. 204, 8-26; zob. też R. Paret, *Dometianus de Melitene et la politique religieuse de l'empereur Maurice*, REB 15 (1957) 42-72.

¹¹⁹ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* IX 157, 9-60, CCL 140A, 714-716, tłum. Czuj, III, s. 191-193 (w przekładzie J. Czuj list ten ma nr 156).

¹²⁰ Por. tamże V 41, 14-15, CCL 140, 321, tłum. Czuj, II, s. 112-113.

¹²¹ Por. tamże V 41, 15-21, CCL 140, 321, tłum. Czuj, II, s. 113; V 44, 11-27, CCL 140, 329-330, tłum. Czuj, II, s. 121. Postawę Eulogiusza wobec sporu omawia J. Maspero (*Histoire de patriarches d'Alexandrie*, s. 68-275).

ność zastanowienia się (wspólnego?) co zrobić w przypadku, gdy Jan nie ustąpi. Była to wyraźna sugestia współpracy, wzmocniona dodatkowo wezwaniem biskupów do jedności. Grzegorz nie tylko wezwał Eulogiusza, by nikogo nie nazywał biskupem powszechnym, ale także, by zabronił tego podległym sobie biskupom¹²². Zwracał uwagę, że na Wschodzie często zdarzał się błąd herezji¹²³ i wskazywał, jakie niebezpieczeństwo miałyby dla Kościoła powszechnego popadnięcie w herezję „patriarchy ekumenicznego” Konstantynopola.

Nie wiadomo, jaka była reakcja Eulogiusza na list papieża. Sytuacja, w jakiej znalazł się biskup Aleksandrii, była bardzo delikatna i wymagała zręcznego zachowania. Z jednej strony nie mógł i zapewne nie chciał narażać się patriarsze stolicy cesarstwa. Czasy, gdy jego poprzednicy intrygowali przeciw swym kolegom z Konstantynopola, a nawet doprowadzali do usunięcia ich z tronu biskupiego, należały już do odległej przeszłości¹²⁴. Eulogiusz potrzebował też wsparcia w walce z herezją, a tego, mimo szczerych chęci Grzegorza, skuteczniej udzielić mógł mu stołeczny patriarcha. Równocześnie w interesie Eulogiusza leżała współpraca z Rzymem, mogąca być przeciwwagą dla wpły-

---

¹²² Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 41, 129-132, CCL 140, 325, tłum. Czuj, II, s. 116.

¹²³ Tamże V 41, 94-96, CCL 140, 323, tłum. Czuj, II, s. 115; zob przyp. 49 i 165.

¹²⁴ Powszechnie znane są wypadki związane z depozycją Jana Chryzostoma, do której w znacznej mierze przyczynił się jego aleksandryjski rywal, patriarcha Teofil, por. Socrates, HE VI 15, 1-18, 1-59, SCh 505, 324-328, tłum. Kazikowski, s. 476-479; Sozomenus, HE VIII 17, 1-10, 1-56, SCh 516, 304-310, tłum. Kazikowski, s. 555-557; Palladius Helenopolitanus, *Dialogus de vita S. Johannis Chrysostomi* VI 20-48, SCh 341, 128-130; Photius, *Bibliotheca*, cod. 59, ed. Henry, I, s. 52-57 (17b 25-19b 14), tłum. Jurewicz, I, s. 43-46. Wcześniej temuż Teofilowi nie udało się przeforsować własnego kandydata, por. Socrates, HE VI 2, 4-9, 11-28, SCh 505, 260-262, tłum. Kazikowski, s. 448-449; Sozomenus, HE VIII 2, 16-19, 76-99, SCh 516, 240-242, tłum. Kazikowski, s. 524-525. Por. M.B. Leszka, *Rola duchowieństwa na dworze cesarzy wczesnobizantyjskich*, *Byzantina Lodziensia* 5, Łódź 2000, 74-77; P. Szczur, *Przyczyny wyboru i depozycji Jana Chryzostoma z urzędu biskupa Konstantynopola (Próba reinterpretacji przekazów historycznych)*, *VoxP* 26 (2006) t. 49, 613-631. To Teofil podsunął sądzącym Jana, by usunęli go z urzędu na podstawie kanonów zatwierdzonych na synodzie *In Encaeniis* w 341 r. w Antiochii, por. J.N.D. Kelly, *Złote Usta. Jan Chryzostom – asceta, kaznodzieja, biskup*, tłum. K. Krakowczyk, Bydgoszcz 2001, 254. Szerzej na ten temat zob. I. Milewski, *Depozycje i zsyłki biskupów w cesarstwie wschodniorzymskim (lata 325-451)*, Gdańsk 2008, 146-157. Następcy Teofila (Cyryl i Dioskur) doprowadzili też do usunięcia i wygnania kolejnych patriarchów stolicy: Nestoriusza w 448 r. (por. R. Kosiński, *Dzieje Nestoriusza, biskupa Konstantynopola w latach 428-431*, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności: studia źródłoznawcze*, red. P. Janiszewski – E. Wipszycka – R. Wiśniewski, VII, Warszawa 2008, 53-58; B. Flusin, *Struktury Kościoła cesarskiego*, w: *Świat Bizancjum, I: Cesarstwo wschodniorzymskie 330-641*, red. C. Morrisson, tłum. A. Graboń, Kraków 2007, 152. 157-166; S. Wessel, *Cyril of Alexandria and the Nestorian Controversy. The Making of a Saint and of a Heretic*, Oxford 2004, passim) i Flawiana (por. Milewski, *Depozycje*, s. 176-179; Flusin, *Struktury*, s. 152). Nestoriuszowi decyzję o jego potępieniu przez sobór przynieśli przedstawiciele patriarchy aleksandryjskiego, por. Milewski, *Depozycje*, s. 160: tam dalsza literatura i źródła.

wów i potęgi Konstantynopola. Idea apostołskości tylko trzech patriarchatów i ich równości także była korzystna dla Aleksandrii. Chociaż ta równość nie była faktycznie pełna i sam Grzegorz dał tego dowody ingerując w sprawy patriarchatu aleksandryjskiego i nakazując Eulogiuszowi potępienie Jana, to jednak dla Aleksandrii zależność od odległego Rzymu była na pewno mniej uciążliwa, niż od patriarchy Konstantynopola, którego ponadto wspierał cesarz¹²⁵. Z powyższych powodów nadzieje papieża nie były całkowicie złudne.

Mimo to, chociaż jest wysoce prawdopodobne, że biskup aleksandryjski milcząco uznawał racje papieża¹²⁶, nie palił się do jednoznacznego opowiadania się po jego stronie. W każdym razie nic nie wiadomo o oficjalnym potępieniu przez Eulogiusza postępowania patriarchy Jana. Grzegorz skarżył się, że nie otrzymał od niego odpowiedzi na swój list¹²⁷, ale nie miał do niego takich pretensji, jakie wysuwał wobec biskupa antiocheńskiego, Anastazjusza.

Ten ostatni otrzymał od papieża identyczny w treści list, jak Eulogiusz¹²⁸. Także w tym przypadku nie wiadomo, jaka była (i czy w ogóle była) odpowiedź, jednak biorąc pod uwagę fakt, że w późniejszym czasie Anastazjusz jednoznacznie opowiedział się po stronie patriarchy stolicy cesarstwa, sądzić należy, że zignorował żądania papieża.

Gdy na tronie biskupim w Konstantynopolu zasiadł Cyriak¹²⁹, który już w swym liście synodalnym podpisał się jako „patriarcha ekumeniczny”¹³⁰, papież ponownie apelował w tej sprawie zarówno do samego patriarchy stolicy, jak i do cesarza. Mimo poprzednich niepowodzeń, ponownie zwrócił się także do biskupów Antiochii i Aleksandrii. Poinformował ich o przyjęciu w Rzymie przedstawicieli Cyriaka i jego listu synodalnego. Wyjaśnił motywy swego postępowania i w obawie, że zostanie ono źle zinterpretowane, podkreślił, że nie zmienił zdania w sprawie tytułu „patriarcha ekumeniczny”¹³¹. Wyrażał obawę, że biskupi mogą zostać zwiedzeni fałszywymi pogłoskami i co znamienne, nie wspomniał ani słowem, że cesarz osobiście interweniował w interesie patriarchy swego miasta prosząc papieża o przyjęcie jego przedstawicieli¹³².

¹²⁵ Por. Maspero, *Histoire de patriarches d'Alexandrie*, s. 271-273.

¹²⁶ Sądził tak już Maspero (*Histoire de patriarches d'Alexandrie*, s. 271).

¹²⁷ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* VI 61, 33-34, CCL 140, 435: „Quae [scripta nostra] si suscepistis, miramur cur nobis ad ea minime respondistis”, tłum. Czuj, II, s. 233 (w przekładzie J. Czuj list ten ma nr 58); zob. T.G. Jalland, *The Church and the Papacy*, London 1944, 358.

¹²⁸ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 41, 1-2, CCL 140, 320, tłum. Czuj, II, s. 112.

¹²⁹ Por. Theophanes, *Chronographia* 6087, CSHB 34/1, s. 420, 10; Georgius Cedrenus, *Historiarum compendium*, CSHB 4/1, s. 699, 8-10.

¹³⁰ Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* VII 24, 30-36, CCL 140, 479, tłum. Czuj, II, s. 279.

¹³¹ Tamże VII 31, 4-14, CCL 140, 492, tłum. Czuj, II, s. 291-292.

¹³² Por. tamże VII 31, 4-6, CCL 140, 492, tłum. Czuj, II, s. 291; VII 30, 2-6. 17-24, CCL 140, 490, tłum. Czuj, II, s. 289-290.

Widocznie zależało mu, by swą decyzję przedstawić jako całkowicie suwerenną. Potwierdzając prawowierność Cyriaka papież równocześnie informował pozostałych patriarchów, że zabronił swemu przedstawicielowi odprawiania mszy wraz z nim, póki nie wyrzeknie się spornego tytułu.

W osobnym liście, skierowanym do Anastazjusza, będącym odpowiedzią na list tego ostatniego, papież ponownie uczynił aluzję do Cyriaka. Słowa patriarchy Antiochii o ludziach, którzy dokładają papieżowi trosk, zinterpretował jako odnoszące się do tych, którzy ubiegają się o coś, na co nie zasłużyli¹³³. Nie wiadomo, czy miał podstawy do takiego rozumienia słów Anastazjusza, ani czy pozyskał go dla swej sprawy. W to ostatnie należy jednak wątpić.

Bardziej podatny na sugestie okazał się Eulogiusz z Aleksandrii. Wypowiedział się po myśli Grzegorza w sprawie błędów w Kościele konstantynopolitańskim i zadeklarował, że zaprzestanie nazywania Cyriaka „patriarchą ekumenicznym”¹³⁴. To ostatnie sformułowanie dowodzi jednak, że wcześniej to czynił. Niestety nie wiadomo, czy potępienie postępowania patriarchy stolicy miało charakter bardziej oficjalny, czy zostało wyrażone jedynie w liście do Grzegorza. To drugie jest bardziej prawdopodobne, bowiem w tym czasie nie wiadomo o żadnym konflikcie między Konstantynopolem i Aleksandrią.

W czasie, gdy Grzegorz starał się pozyskać poparcie patriarchów Aleksandrii i Antiochii, to samo czyniła druga strona sporu. W liście do Anastazjusza, biskupa Antiochii, papież skarżył się, że cesarz pisał do niego kilkakrotnie w tonie uspokajającym, nakłaniając do ugody w trosce o pokój w Kościele¹³⁵. Gdy te nawoływania nie odniosły skutku Maurycjusz wiedząc, że Grzegorz darzy szacunkiem patriarchę antiocheńskiego, zwrócił się do niego z prośbą, by również napisał do papieża i wyjaśnił mu, że przyjęcie przez biskupów stolicy tytułu „patriarchy ekumenicznego” nie ma tak wielkiego znaczenia, jakie przypisuje mu się w Rzymie. Anastazjusz spełnił prośbę cesarza, czym naraził się na gorzkie wyrzuty Grzegorza¹³⁶. Papież zauważył, że argumenty zawarte w liście patriarchy są zbliżone do tych, jakie zawierały pisma cesarskie¹³⁷.

Na wieść o entuzjastycznym przyjęciu przez biskupów Grecji elekcji Cyriaka i o planowanym synodzie w Konstantynopolu Grzegorz skierował i do nich pismo, w którym wezwał ich, by nie dali się zwieść podstępowi „ludzi przewrotnych” (*peruersi homines*) i nie zatwierdzali tytułu „biskupa

¹³³ Por. tamże VIII 29, 59-61, CCL 140A, 552, tłum. Czuj, III, s. 44; V 41, 37-39, CCL 140, 321, tłum. Czuj, II, s. 113.

¹³⁴ Tamże VIII 29, 49-51, CCL 140A, 552, tłum. Czuj, III, s. 43; por. tamże V 41, 37-39. 127-132, CCL 140, 321. 324-325, tłum. Czuj, II, s. 113. 116.

¹³⁵ Por. tamże VII 24, 23-25, CCL 140, 479, tłum. Czuj, II, s. 279.

¹³⁶ Por. tamże VII 24, 36-44, CCL 140, 479-480, tłum. Czuj, II, s. 279.

¹³⁷ Grzegorz stwierdził, że w liście patriarchy Antiochii znajdują się „słowa cesarskie” (*imperialia verba*) – tamże VII 24, 26-27, CCL 140, 479: „Nec miratus sum vos in vestris epistulis imperialia verba possuisse”, tłum. Czuj, II, s. 279.

ekumenicznego¹³⁸. Bardzo surowo ocenił Cyriaka, nazywając go wilkiem i wzywając do wykluczenia go ze wspólnoty. Podkreślał, że bez zgody Stolicy Apostolskiej żadne postanowienia nie będą prawomocne i groził tym, którzy go nie posłuchają, wyłączeniem z pokoju ze św. Piotrem. Cytowany list dowodzi, że mimo deklarowanej równości biskupów Grzegorz był mocno przekonany o prymacie Rzymu. Nie wahał się stawiać żądań innym biskupom i grozić im karami, chociaż nie pochodzili z jego diecezji. Ingerował tym samym w kompetencje innego patriarchy.

Należy zastanowić się w tym miejscu nad powodami, dla których próby papieża spotkały się na Wschodzie z tak daleko idącym dystansem. Jedną z zasadniczych przyczyn było znaczące osłabienie pozycji wschodnich patriarchów. Po wielu latach zmagania Konstantynopol odniósł zwycięstwo nad Aleksandrią. Wielu badaczy sądzi nawet, że postanowienia soborów w Konstantynopolu (381) i Chalcedonie (451) były w pierwszym rzędzie skierowane przeciw aspiracjom patriarchów aleksandryjskich, budzących coraz większe zaniepokojenie na Wschodzie, nie zaś przeciw papieżom¹³⁹.

W późniejszym okresie dalsze osłabianie znaczenia patriarchów Aleksandrii i Antiochii zostało spowodowane herezją monofizyką rozwijającą się na obszarze podległych im diecezji. Patriarchat antiocheński, mający początkowo jurysdykcję na ogromnym obszarze diecezji Wschodu (od gór Taurus po Egipt) i chrześcijanami w Persji, ucierpiał wskutek sporów chrystologicznych, a jego terytorium zostało pomniejszone w związku z uniezależnieniem się Kościoła w Persji (424) i na Cyprze (uzyskał autonomię w 431 r.). Nie bez znaczenia było też powstanie patriarchatu jerozolimskiego (451), co oznaczało wyłączenie wszystkich trzech prowincji Palestyny spod władzy Antiochii¹⁴⁰. Co gorsza wkrótce po Soborze Chalcedońskim jedność patriarchatu antiocheńskiego została rozbita. Monofizytyzm rozwijał się dynamicznie, także dzięki poparciu niektórych władców, np. Anastazjusza I (491-518), czy cesarzowej Teodory († 548). Konsekrowany w 543 r. na biskupa Jakub Baradaj (ok. 490-578) zapoczątkował tworzenie odrębnej, równoległej wobec ortodoksyjnej, hierarchii kościelnej¹⁴¹. Powstał wówczas syryjski patriarchat monofizycki (jakobicki)¹⁴².

¹³⁸ Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* IX 157, 44-54, CCL 140A, 715-716, tłum. Czuj, III, s. 193 (w przekładzie J. Czuj list ten ma nr 156).

¹³⁹ Por. J. Meyendorff, *La primauté romaine dans la tradition canonique jusqu'à concile de Chalcedoine*, „Istina” 4 (1957) 475-479; S. Horn, *Sedes Apostolica*, „Istina” 20 (1975) 442; Maxime de Sarde, *Le patriarcat oecuménique dans l'Église orthodoxe*, s. 123 i 135; Dvornik, *Bizancjum*, s. 43. 48.

¹⁴⁰ Por. Tropeau, *Kościół i chrześcijanie*, s. 326 i 334; Flusin, *Struktury*, s. 160.

¹⁴¹ Szerzej na ten temat zob. Maspero, *Histoire de patriarches d'Alexandrie*, passim, spec. 1-22 i 65-277; E. Honigmann, *Évêques et évêchés monophysites d'Asie antérieure au VIe siècle*, CSCO 127. Subsidia 2, Louvain 1951, passim, spec. 155-177; Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, s. 255-295 i 316-335; Tropeau, *Kościół i chrześcijanie*, s. 345-346.

¹⁴² Listy patriarchów melkickich i jakobickich, por. Grumel, *La Chronologie*, s. 447-449.

Także Kościół aleksandryjski przez cały VI wiek miotany był sporami chrystologicznymi i doświadczył szeregu schizm. Również tutaj doszło do podziału i narodzin dwu konkurencyjnych patriarchatów: monofizyckiego (Koptów) i ortodoksyjnego (melkickiego)¹⁴³. W czasach Grzegorza Wielkiego biskupi Aleksandrii nie występowali otwarcie przeciw swym kolegom ze stolicy. Tym bardziej nie mogli pozwolić sobie na niełojalność wobec władcy. Jak to ujął Jean Maspero w odniesieniu do Eulogiusza: „Pour vivre, il lui fallait l'appui de l'empereur contre les monophysites”¹⁴⁴, dlatego nie mógł postąpić inaczej, niż postąpił.

O słabnącej pozycji Antiochii świadczy choćby fakt, że za Maurycjusza zarzuty przeciw tamtejszemu patriarsze Grzegorzowi miały być rozpatrywane w stolicy cesarstwa i najwyraźniej nikogo to nie dziwiło¹⁴⁵. Oporów nie mieli ani cesarz, ani patriarcha. Przypomnijmy, że wcześniej biskupi Konstantynopola, ani Jan Chryzostom, ani Nestoriusz nie kwapili się do stanięcia na czele trybunału, mającego osądzić postęпки ich rywali – Teofila i Cyryla (412-444), patriarchów aleksandryjskich¹⁴⁶.

Reasumując, zasadniczym powodem niechęci patriarchów Aleksandrii i Antiochii do zaangażowania się w sporze po stronie Rzymu była ich słabość na własnym terenie. Zasadniczym celem, jaki sobie stawiali było nawrócenie heretyków. Osłabieni secesją, nie mogli już marzyć o konkurowaniu z Konstantynopolem. Wręcz przeciwnie – liczyli na jego wsparcie w zmaganiach z herezją.

Nie był to jednak jedyny powód ich dystansowania się od żądań papieża. Rację ma Judith Herrin, iż wschodni patriarchowie najzwyczajniej nie rozumieli zachowania i pretensji Grzegorza¹⁴⁷. Z pewnością nie wszystkie używane przez niego argumenty mogły do nich trafić. W zasadzie jedynie powoływanie się na apostolskie pochodzenie biskupstwa rzymskiego było dla nich naturalne i niekwestionowalne. Trudno im jednak było przyznać rację papieżowi, gdy podkreślał „nowość” zwalczanego tytułu¹⁴⁸. Dobrze wszak wiedzieli, że tytuł wcale nowy nie był. Podobnie musieli być świadomi, że Sobór Chalcedoński wcale nie przyznał go papieżowi¹⁴⁹. Wprawdzie w czasie dwu sesji zdarzyło

---

¹⁴³ Wprawdzie spory między różnymi odłamami monofizytyzmu i prześladowania spowodowały, że na początku panowania Justyniana hierarchia monofizycka była w rozsypce (w 536 r. wygnano patriarchę Teodozjusza), ale Paweł, konsekrowany w 575 r. na patriarchę, zdołał ją odbudować, por. Tropeau, *Kościół i chrześcijaństwo*, s. 353-354.

¹⁴⁴ Maspero, *Histoire de patriarches d'Alexandrie*, s. 274.

¹⁴⁵ Por. Włodarski, *Historia papieżstwa*, I, s. 139.

¹⁴⁶ Por. Milewski, *Depozycje*, s. 160.

¹⁴⁷ Por. Herrin, *The Formation of Christendom*, s. 179-180.

¹⁴⁸ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 37, 32-33. 56-58, CCL 140, 309, tłum. Czuj, II, s. 100 i 101.

¹⁴⁹ W szczególności dotyczy to Eulogiusza, doskonale zorientowanego w sprawach Kościoła, do którego sam Grzegorz zwracał się z prośbą o informacje dotyczące jednej ze wschodnich herezji..

się, że nazwano tak papieża Leona I, ale nie oznaczało to podjęcia żadnej prawnej decyzji.

Można przypuszczać, że wysoce wątpliwe były dla Eulogiusza i Anastazjusza zarzuty papieża wobec Jana Postnika o to, że wywyższa się i że tylko „zdawał się być” (*videbatur*) pokorny i skromny¹⁵⁰. Obaj wszak znali patriarchę jako człowieka wielkich walorów osobistych.

Do Eulogiusza i Anastazjusza nie przemawiał chyba także argument, że postawa patriarchy stolicy umniejsza rangę innych i odbiera im należną część¹⁵¹. Nie nadawali oni bowiem tytułowi „ekumeniczny” takiego znaczenia, jak papież i nie uważali jak on, że Jan chce, by tylko jego jednego nazywano biskupem¹⁵². W szczególności stanowisko Anastazjusza dowodzi, że nie czuł się on zagrożony przez aspiracje biskupów Konstantynopola. Nie było to nic nowego. Dość przypomnieć zachowanie się biskupów obecnych w czasie obrad w Chalcedonie, którzy podkreślali swe oddanie i szacunek dla patriarchy stolicy, a także zapewniali legatów papieskich, że z własnej woli uchwalili kanon 28¹⁵³.

Papież Grzegorz I nie przekonał też pozostałych patriarchów do idei, że Jan zakłóca spokój Kościoła¹⁵⁴. Najlepszym na to dowodem jest postawa

por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* VII 31, 26-50, CCL 140, 493, tłum. Czuj, II, s. 292-293; VIII 29, 38-42, CCL 140A, 552, tłum. Czuj, III, s. 43; VII 5, 148-155, CCL 140, 452, tłum. Czuj, II, s. 252 – w tym ostatnim liście Grzegorz pisze o podobnych informacjach uzyskanych od Cyriaka, patriarchy Konstantynopola.

¹⁵⁰ Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 41, 105, CCL 140, 324, tłum. Czuj, II, s. 116. Por. tamże V 44 (*passim*), CCL 140, 329-337, tłum. Czuj, II, s. 120-128 – ten ostatni list adresuje Grzegorz do samego zainteresowanego, czyli do Jana Postnika.

¹⁵¹ Por. tamże V 41, 30-33, 121-122, CCL 140, 321 i 324, tłum. Czuj, II, s. 113 i 116. Zob. tamże V 37, 74-76, CCL 140, 310, tłum. Czuj, II, s. 102; V 39, 46-48, CCL 140, 316, tłum. Czuj, II, s. 108; V 44, 10-11, CCL 140, 329, tłum. Czuj, II, s. 121; VIII 29, 59-63, CCL 140A, 552, tłum. Czuj, III, s. 44.

¹⁵² Por. tamże V 37, 63-64, CCL 140, 310: „Utinam vel sine imminutione unus sit, qui vocari appetit universus”, tłum. Czuj, II, s. 101; V 39, 47-48, CCL 140, 316: „solus conetur appellari episcopus”, tłum. Czuj, II, s. 108; V 44, 11, CCL 140, 329: „episcopus appetas solus vocari”, tłum. Czuj, II, s. 121. Por. tamże VII 30, 39, CCL 140, 491: „solus sacerdos appellari appetit”, tłum. Czuj, II, s. 291 – ten ostatni zarzut kieruje Grzegorz pod adresem patriarchy Cyriaka.

¹⁵³ Por. Maxime de Sardes, *Le patriarcat oecuménique dans l'Église orthodoxe*, s. 258-262. Kanon 28. Soboru Chalcedońskiego został potwierdzony przez Sobór in Trullo (kan. 36), por. Przekop, *Wschodnie patriarchaty starożytne*, s. 36; J.M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford 1986, 27; Widuch, *Konstantynopol*, s. 63-65. Wcześniej drugie miejsce po Rzymie Konstantynopolowi zawarowało ustawodawstwo cesarskie – Iustinianus, *Novellae*, CXXXI 2, CIC 3, s. 655, 9-15.

¹⁵⁴ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 44, 37-39, CCL 140, 330, tłum. Czuj, II, s. 122; zob. tamże V 37, 6-7, CCL 140, 308, tłum. Czuj, II, s. 99; V 41, 68-69, CCL 140, 322, tłum. Czuj, II, s. 114; V 45, 12-17, CCL 140, 337, tłum. Czuj, II, s. 128; VII 30, 26, CCL 140, 490, tłum. Czuj, II, s. 290; IX 157, 10-11, 25, CCL 140A, 714 i 715, tłum. Czuj, III, s. 191 i 192 (w przekładzie J. Czujka list ten ma nr 156).

Anastazjusza, który pisał o zgorszeniu w Kościele i o tym, że papież nie powinien dawać mu miejsca w żadnej sprawie¹⁵⁵. Najwidoczniej został przekonany, że to po stronie Grzegorza I, nie zaś patriarchy Konstantynopola, leży wina za eskalację konfliktu. Trudno mu się dziwić, skoro zwolennikiem ugody z patriarchą był nawet Sabinian (papież w latach 604-606), ówczesny apokryzjariusz papieski w Konstantynopolu, który skłonił cesarza, by napisał do Grzegorza list z wezwaniem do pojednania¹⁵⁶. Możliwe, że obserwując spór z perspektywy Konstantynopola Sabinian nie podzielał obaw swego mocodawcy, że patriarcha uzurpuje sobie władzę nad całym Kościołem. Co warte odnotowania, wcześniej podobnie zachował się Julian z Kos (zm. ok. 460), przedstawiciel Leona I, który nakłaniał go do zaakceptowania 28 kanonu soboru chalcedońskiego¹⁵⁷.

Raz jeszcze podkreślić trzeba, że zarówno Jan IV, Cyriak, jak i cesarz Maurycjusz nie pozostawali beczynni i ze swej strony starali się wpłynąć na postawę patriarchów Aleksandrii i Antiochii. Grzegorz niekiedy ułatwiał im to zadanie, gdyż emocjonalnie atakował nie tylko biskupów konstantynopolikańskich, ale także tych, którzy nazywali ich ekumenicznymi. Anastazjuszowi z Antiochii wręcz zarzucił lekkomyślność i głupotę¹⁵⁸. W liście do Jana IV Postnika napisał, że „urojony, głupi i pyszny” tytuł dają mu „pochlebcy”¹⁵⁹. Nie da się znaleźć na to dowodów źródłowych, ale można sobie wyobrazić, że Jan Postnik nie omieszkiał wykorzystać tej sytuacji i poinformować patriarchów, za kogo papież ich uważa.

Poczucie bezsilności skłaniało papieża Grzegorza Wielkiego do używania coraz ostrzejszych słów wobec tytułu „patriarchy ekumenicznego”. Stosował wobec niego takie określenia, jak: go *vocabulo scelesto*¹⁶⁰, *stulto ac superbo*¹⁶¹,

¹⁵⁵ Por. tamże VII 24, 23-24, CCL 140, 479, tłum. Czuj, II, s. 279. Niestety list patriarchy znamy tylko dzięki bardzo emocjonalnej odpowiedzi papieża.

¹⁵⁶ Por. tamże V 37, 96-104, CCL 140, 311, tłum. Czuj, II, s. 103. Papież przypisał zachowanie swego przedstawiciela knowaniom Jana, który chce na niego zastawić pułapkę – papież mógł albo przychylić się do woli monarchy, czym uprawomocniłby poczynania biskupa Konstantynopola, albo odrzucić mediację cesarską i stać się winnym nieposłuszeństwa wobec Maurycjusza, por. tamże V 45, 17-21, CCL 140, 337-338, tłum. Czuj, II, s. 128-129.

¹⁵⁷ Por. Dvornik, *Bizancjum*, s. 41. Autor przywołuje na dowód list papieża Leona I do Juliana z Kos (*Epistula* 107 (Ad Julianum Coensem episcopum), Mansi VI 207A-208A).

¹⁵⁸ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* VII 24, 11-13. 36-37, CCL 140, 479, tłum. Czuj, II, s. 278 i 279.

¹⁵⁹ Tamże V 44, 28-31, CCL 140, 330: „[...] deprecor et quanta possum dulcedine exposco ut fraternitas vestra cunctis sibi adulantibus atque erroris nomen deferentibus contradicat nec stulto ac superbo vocabulo appellari consentiat”, tłum. Czuj, II, s. 121.

¹⁶⁰ Tamże V 45, 31, CCL 140, 338, tłum. Czuj, II, s. 129; por. tamże V 44, 55, CCL 140, 331: „perversum vocabulum”, tłum. Czuj, II, s. 122.

¹⁶¹ Tamże V 44, 30, CCL 140, 330, tłum. Czuj, II, s. 121). Por. tamże VII 30, 27, CCL 140, 490: „stultum vocabulum”, tłum. Czuj, II, s. 290; V 44, 15, CCL 140, 330: „propter nefandum elationis

*superbo ac profano*¹⁶². W końcu stwierdził, że patriarcha pod względem psychy przewyższa Antychrysta¹⁶³. Na Wschodzie najwidoczniej uważano jego opinie i działania za przesadne. Chociaż trudno było polemizować z zarzutami Grzegorza, iż wielu patriarchów Konstantynopola popadło w herezję¹⁶⁴, nie odczuwano jednak zagrożenia, wynikającego z faktu, że gdy zbłądzi „patriarcha ekumeniczny”, oznaczać to będzie upadek Kościoła powszechnego¹⁶⁵. Sądząc z odpowiedzi papieża na list Anastazjusza, antiocheński patriarcha uznał spór (lub jego przedmiot) za rzecz mało ważną, błahostkę¹⁶⁶.

Najbardziej znamienym dowodem na to, do jakiego stopnia na Wschodzie nie rozumiano obaw Rzymu, jest cytowany wyżej list Eulogiusza do papieża. Patriarcha Aleksandrii nazwał w nim Grzegorza „papieżem powszechnym”, za co został przezeń zganiony¹⁶⁷. Warto zatrzymać się na chwilę nad tą wymianą zdań. Ze strony Eulogiusza mamy najwyraźniej do czynienia z niezrozumieniem intencji papieża¹⁶⁸. Możliwe, że sądził, iż Grzegorz pragnie być tytułowany na równi z patriarchą Konstantynopola. Czy miał do tego podstawy?

W myśleniu Grzegorza I daje się zauważyć pewna dwoistość. Z jednej strony podkreślał, że żaden biskup nie może być nazywany powszechnym¹⁶⁹. Równocześnie jednak wyrażał przekonanie, że Konstantynopol podlega Rzymowi: „*Nam de Constantinopolitana ecclesia quod dicunt, quis eam du-*

---

vocabulum”, tłum. Czuj, II, s. 121; V 44, 66, CCL 140, 331: „*vocabulum elatum*”, tłum. Czuj, II, s. 122-123; V 44, 176-177, CCL 140, 335: „*ex hoc nefando elationis vocabulo*”, tłum. Czuj, II, s. 126.

¹⁶² Tamże VII 30, 9, CCL 140, 490, tłum. Czuj, II, s. 290. Por. tamże V 37, 58, CCL 140, 309: „*nova ac profana vocabula*”, tłum. Czuj, II, s. 101; V 45, 16, CCL 140, 337: „*superbum vocabulum*”, tłum. Czuj, II, s. 128; VIII 29, 50, CCL 140A, 552: „*superba vocabula*”, tłum. Czuj, III, s. 43; VIII 29, 58, CCL 140A, 552: „*superbae appellationis verbum*”, tłum. Czuj, III, s. 44; IX 157, 12-13, CCL 140A, 714: „*superbum ac pestiferum vocabulum*”, tłum. Czuj, III, s. 192 (w przekładzie J. Czuj list ten ma nr 156); IX 157, 34, CCL 140A, 715: „*superbiae vocabulum*”, tłum. Czuj, III, s. 192 (w przekładzie J. Czuj list ten ma nr 156).

¹⁶³ Por. tamże VII 30, 31-40, CCL 140, 491, tłum. Czuj, II, s. 290-291.

¹⁶⁴ Por. tamże V 37, 65-71, CCL 140, 310, tłum. Czuj, II, s. 101-102; VII 24, 38-39, CCL 140, 479, tłum. Czuj, II, s. 279; VIII 29, 43-45, CCL 140A, 552, tłum. Czuj, III, s. 43; VII 31, 11-13, CCL 140, 492, tłum. Czuj, II, s. 292. Zob. też przyp. 49 i 124.

¹⁶⁵ Por. tamże VII 24, 40-41, CCL 140, 479, tłum. Czuj, II, s. 279; V 37, 73-74, CCL 140, 310, tłum. Czuj, II, s. 102; zob. też przyp. 49.

¹⁶⁶ Papież tłumaczył mu, że się myli, zob. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* VII 24, 36-37, CCL 140, 479: „*Vos tamen eandem causam nullam esse dicere non debetis [...]*”, tłum. Czuj, II, s. 279.

¹⁶⁷ Por. tamże VIII 29, 59, CCL 140A, 552: „*[...] universalem me papam dicentes*”, tłum. Czuj, III, s. 44. List Eulogiusza nie zachował się; znamy tylko odpowiedź Grzegorza, zatem nie wiadomo, jakiego dokładnie greckiego terminu użył patriarcha.

¹⁶⁸ R.A. Markus (*Grzegorz Wielki*, s. 114-115) sądzi, że Eulogiusz uznał spór za czysto formalny i dotyczący tylko rangi tj. pierwszeństwa jednego patriarchy przed drugim.

¹⁶⁹ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* VIII 29, 49-51. 66-68, CCL 140A, 552-553, tłum. Czuj, III, s. 43 i 44. W innym miejscu (tamże V 44, 80-86, CCL 140, 332, tłum. Czuj, II, s. 23) podkreślił, że żaden z Apostołów nie chciał być nazywany powszechnym.

bitet sedi apostolicae esse subjectam?¹⁷⁰ i że jest to akceptowane także przez cesarza i patriarchę stolicy. Ignorował fakt, że dotyczy to tylko prymatu honorowego. Silnie akcentował, że „sine apostolicae sedis auctoritatae atque consensu nullas, quaeque acta fuerint, uires habeant”¹⁷¹. Wielokrotnie powtarzał (błędną) tezę, że Sobór Chalcedoński przyznał jego poprzednikom prawo do jego używania, chociaż równocześnie twierdził, że nigdy tego nie czynili¹⁷². Nigdy i nigdzie nie odmawiał sobie i swoim następcom prawa do posługiwania się tytułem „patriarchy ekumenicznego”. Twierdził jedynie, że rezygnuje zeń by, jak napisał w liście do Eulogiusza, nie ranić innych biskupów i nie umniejszać tego, co im się należy¹⁷³. Nie wahał się również ingerować w sprawy innych patriarchatów, czego dowodzi choćby cytowany powyżej list do biskupów greckich.

Nacisk z jakim papież odmawiał przyjęcia tytułu *universalis*, pozwala podejrzewać, że wyrzeczenie się spornego tytułu traktował jako dodatkowy argument dla zwalczania ambicji Konstantynopola. Trudno byłoby mu przecież protestować przeciw postępowaniu Jana Postnika i Cyriaka, gdyby sam pozwolił się nazywać tytułem, który zwalczał. Skłoniło to Andreja S. Viazigina (1867-1919) do wyrażenia opinii, że Grzegorz I w gruncie rzeczy uważał tytuł „biskupa ekumenicznego” za należący się z mocy prawa papieżom rzymskim¹⁷⁴.

Wysiłki Grzegorza I Wielkiego i jego następców nie przyniosły zadowalających rezultatów. Co więcej, działania tego pierwszego można uznać za przeciwnie skuteczne, skoro Jan IV Postnik pisząc w sprawie kapłana Jana nazywał się „patriarchą ekumenicznym”, a Cyriak czynił to już w swym liście synodalnym¹⁷⁵. Można zaryzykować tezę, że zanim papież rozpoczął walkę z używaniem spornego tytułu, na Wschodzie nie przywiązywano do tego zwyczaju jakiegoś specjalnego znaczenia. Paradoksalnie to jego stanowcza reakcja zmusiła patriarchów, by zaczęli poszukiwać uzasadnienia dla zwyczaju, do którego już przywykli i który wydawał się im całkowicie naturalny.

---

¹⁷⁰ Tamże IX 26, 43-45, CCL 140A, 587, tłum. Czuj, III, s. 78. W liście tym, skierowanym do Jana, biskupa Syrakuz, Grzegorz bronił się przed zarzutami wprowadzania wschodnich zwyczajów do Kościoła na Zachodzie.

¹⁷¹ Tamże IX 157, 50-51, CCL 140A, 715, tłum. Czuj, III, s. 193 (w przekładzie J. Czujka list ten ma nr 156).

¹⁷² Por. tamże V 37, 77-78, CCL 140, 310, tłum. Czuj, II, s. 102; V 41, 26-28, CCL 140, 321, tłum. Czuj, II, s. 113; V 44, 89-92, CCL 140, 332, tłum. Czuj, II, s. 123; VIII 29, 70-72, CCL 140A, 553, tłum. Czuj, III, s. 44. Por. Hefele-Leclercq II/2 834-835. Por. też Mansi VII 136D.

¹⁷³ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 41, 30-31, CCL 140, 321, tłum. Czuj, II, s. 113. Zob. tamże V 37, 79-81, CCL 140, 310, tłum. Czuj, II, s. 102.

¹⁷⁴ Por. A.C. Вязигин, *Папа Григорий Великий как церковно-исторический деятель*, Харьков 1908, 22.

¹⁷⁵ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* V 45, 8-10, CCL 140, 337, tłum. Czuj, II, s. 128; VII 30, 12-13, CCL 140, 490, tłum. Czuj, II, s. 290.

Mimo wieloletnich zmagañ Rzymowi nie udało się doprowadzić do wyrzeczenia się przez patriarchów używania spornego tytułu. Stało się tak w znacznej mierze z powodu stanowiska cesarza, który wspierał działania patriarchy. Podążał w tym względzie śladem swoich poprzedników, którym patriarchowie Konstantynopola byli znacznie bliżsi niż biskupi Rzymu¹⁷⁶. Władcy Bizancjum prowadzący politykę w pełnym tego słowa znaczeniu uniwersalistyczną uważali za naturalne, że biskupi ich stolicy noszą przydomek „powszechnych”. Jak ujął to Harry J. Magoulias (ur. 1934): „If the emperor was monarch of the Byzantine oikoumene, meaning the inhabited Christian Empire, than the patriarch of the empire’s capital city was the «ecumenical» ecclesiastical leader of that empire”¹⁷⁷. Wreszcie ci ostatni mieli do cesarza stały i bezpośredni dostęp, mogli więc przekonać go do swoich racji. Ich uzależnienie od panujących powodowało, że byli wobec nich lojalni. Lepiej niż patriarchowie Zachodu rozumieli rację stanu i polityczne interesy imperium.

Nie powiodła się też próba zmontowania koalicji przeciw patriarchom Konstantynopola. Papież nie znalazł zrozumienia i poparcia u większości biskupów wschodniej części cesarstwa, włączając w to patriarchów Aleksandrii i Antiochii. Ani apele, ani groźby nie były skuteczne. W czasach Grzegorza I supremacja Konstantynopola we wschodniej części imperium, wynikająca z rangi politycznej miasta, nie podlegała dyskusji. Trudno orzec, na ile papież zdawał sobie sprawę z tego nowego układu sił. Chociaż od Eulogiusza oczekiwał zdecydowanego i otwartego poparcia w sporze, sam nie mógł zignorować faktu, że jego adwersarz jest najsilniejszym i najbardziej wpływowym patriarchą na Wschodzie. Nie było sprawą przypadku, że kierując swój list synodalny do pozostałych patriarchów, na pierwszym miejscu wymienił Jana Postnika¹⁷⁸. Dla niektórych badaczy stanowi to dowód, że *de facto* akceptował drugą po Rzymie rangę stolicy cesarstwa¹⁷⁹.

---

¹⁷⁶ W opinii K. Zakrzewskiego (*Dzieje Bizancjum*, Warszawa 1938 = *Wielka Historia Powszechna*, t. 4: *Wiek średni*, cz. 1: *Bizancjum i wczesne średniowiecze*, Warszawa 1938, 67) Maurycjusz pozwolił patriarsze Konstantynopola na używanie wspomnianego tytułu, aby osłabić autorytet Stolicy Apostolskiej.

¹⁷⁷ H.J. Magoulias, *Byzantine Christianity. Emperor, Church and the West*, Waynebooks 48, Detroit 1982, 89. Podobnie sądzi S. Runciman (*Teokracja bizantyńska*, przeł. M. Radożycka, Warszawa 1982, 54). Natomiast przesadnie wydaje się stwierdzenie W. Ullmann (*The growth of papal government in the Middle Ages. A study in the ideological relation of clerical to lay power*, London 1962, 15), że patriarcha Konstantynopola był „on the way to becoming imperial pope”. Na temat sojuszu cesarzy z patriarchami Konstantynopola, por. Patrono, *Dei conflitti tra imperatore Mauricio Tiberio e il papa Gregorio Magno*, s. 184.

¹⁷⁸ Por. Gregorius Magnus, *Registrum epistularum* I 24, 1, CCL 140, 22, tłum. Czuj, I, s. 32.

¹⁷⁹ Por. Mansi IX 1041C; zob. Widuch, *Konstantynopol*, s. 61 i s. 61-62, nota 49.

EASTERN PATRIARCHATES AND ARGUMENT
ABOUT THE TITLE OF „ECUMENICAL PATRIARCH”

(Summary)

The struggle for primacy in the Universal Church was first started between Rome and Alexandria, but in the middle of 5th Century it was Constantinople that became the most important rival of Rome. The increasing position of the Constantinopolitan bishop was caused by the fact that at the turn of the 4th century the city became capital of the Empire. So, it was the emperor's interest to give to the bishop of their capital the same rights as those of the bishops of the Old Rome.

The growing importance and authority of Constantinopolitan bishops reflected the needs and natural evolution, so it was easily accepted in the Eastern part of the Empire. It was confirmed by the decisions of the two ecumenical councils and by imperial legislation. Hence, the bishops of Constantinople became the most important ones in the East. They rejected papal aspirations to control the whole Church.

Popes opposed the growing authority of their rivals in Constantinople. They started to act as St. Peter's successors and tried to obtain independence from secular authorities. Despite their efforts, the importance of bishops of Constantinople was still increasing. The argument concerning the title of „ecumenical patriarch” was a part of that struggle. Its beginning dates back to the year 483 when pope Felix protested against addressing Accacius, the bishop of Constantinople „ecumenical”. The argument became even more fierce during the pontificates of Pelagius II and Gregory the Great. They both fought against the title used by the patriarchs of Constantinople – John IV the Faster and Cyriacus.

Gregory translated the controversial title as „universalis” or „solus” and tried to mount an alliance to fight it. He appealed to Eutychios, the patriarch of Alexandria and to the patriarch of Antioch – Anastasios. The predecessor of the latter, patriarch also named Gregory, just like the pope, did not take part in the argument, but he was in a way cause the cause of it, as the title had been used in the documents from just his trial that were sent to Rome. For Gregory using the title in relation just to the patriarchs of Constantinople sounded diminishing for other bishops. According to the pope, using the title by the patriarchs of Constantinople implied that they would subject other patriarchs and consequently would demand power over the whole Church. Gregory counted that due to that, other patriarchs, particularly those of Antioch and of Alexandria would support him in the argument. He kept writing to both Eulogius and Anastasius. He relied on them the more that he knew both personally and with Eulogius he was even befriended. To his disappointment, both patriarchs kindly refused their support. The problems they had were more important than the question of someone's title. They felt they might need support from the Byzantine emperor as well as from the patriarch of Constantinople in the struggle with heretics on their own territory and absolutely did not feel threatened by the growing position of the fellow-bishop. Besides, it seems they quite did not understand what the whole problem was

about. Consequently, the lack of support from eastern patriarchs and the negative opinion of emperor Maurice resulted in Gregory's defeat in the argument.